

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
HISTORICKÝ MODUL

„Pookřát na čerstvém horském vzduchu“

**Zážitky prvních turistů v českých cestopisech a tištěných průvodcích po
Krkonoších 19. a počátku 20. století.**

Bakalářská práce

Vypracoval: **Filip Herza**

Vedoucí práce: **Dr. phil. Pavel Himl**

Praha 2009

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 18.5. 2009

.....
podpis

Poděkování:

Dr. phil. Pavlu Himlovi, Mgr. Hedvice Novotné, Lubomíru, Zuzaně, Jonášovi, Jakubovi
a Alžbětě Herzovým, Anne Tydlitátové, Danu Vališovi

Obsah

<i>Úvod</i>	6
<i>Dosavadní stav bádání</i>	11
<i>Vacationscapes – Krajiny zážitků</i>	14
Turistické spolky v Krkonoších 19. a počátku 20. století	17
I.1. Historie regionu	17
I.2. Německé turistické spolky	19
I.3. Klub českých turistů a jeho jilemnický odbor	20
Od cestopisu k průvodci (proměny média turistického průvodce)	23
II.1. Časopisy a cestopisy v obrozenské kultuře	24
II.2. Turistický průvodce druhé poloviny století	27
II.3. Nejnovější průvodce	29
III. Cestopisy první poloviny devatenáctého století	32
III.1. Myslimírova cesta po horách krkonošských	32
III.2. Turistika jako exkluzivní záležitost vyhrazená „citlivým“ lidem	39
III.3. Turistické cíle	41
III.4. Slunce „paprsky svými kobku pozlacující“	41
III.5. Vodopády a „kult úžasu“	44
III.6. Turistická krajina Krkonoš první poloviny devatenáctého století	47
IV. Průvodce druhé poloviny devatenáctého století	48
IV.1. Krkonoše – Cestopisné kresby Václava Durycha z roku 1897	48
IV.2. Nová témata a nové zážitky v průvodcích druhé poloviny 19. století	55
IV.3. Turistika a turistické cíle	55
IV.4. „Koruna českého ráje“ i „pevná vlasti hráz“	59
IV.5. Domorodci jako primitivové, ušlechtilí divoši a praví Čechové	63
IV.6. Sprostáci, nevychovanci a ženy	69
IV.7. Turistická krajina Krkonoš druhé poloviny devatenáctého století	73

<i>Závěr – shrnutí</i>	75
<i>Seznam vyobrazení</i>	78
<i>Bibliografie</i>	79

Úvod

„Významní, velevýznamní lidé...všichni do jednoho dobří, spořádaní občané, kteří si počkali, až nahoru doletěli otrlí muži, pohřbili marťany, vyčistili města, postavili sídliště, opravili dálnice a všechno řádně zabezpečili. A pak, když už tu byla široká a bezpečně vydlážděná cesta, přijeli sem tihle Kazimírové, tihle Suchaři, lidé, kteří měli chemický roztok místo krve a jedovatě jodové oči a kdekoho začali podělovat svou dobrotivostí.“¹

Ray Bradbury.

Začínat bakalářský esej o počátcích české moderní turistiky odkazem na kolonizaci Marsu, ztvárněnou Rayem Bradburym v jeho slavné Marťanské kronice, se může zdát na první pohled přinejmenším podivné. Charakteristika „vesmírných turistů“, kterou nám zde podává postava podivného výstředníka, pana Williama Stendahla, nás však v mnoha ohledech vede k mnoha teoretickým i „praktickým“ otázkám, které jsem se v této práci pokusil pokud ne zodpovědět, tedy alespoň otevřít.

Oni velevýznamní Suchaři, o nichž je řeč v úvodním úryvku, jsou ve skutečnosti hosty slavnostního otevření přesné repliky (pravděpodobně nikdy neexistujícího) domu Usherů, známého z povídky Edgara Alana Poea „Zánik domu Usherů“ (1839). Ač jsou na místě přítomni ti nejvýznamnější z nejvýznamnějších, jedná se v podstatě o setkání podvrtné, neboť nedávno zřízený „Ústav pro výzkum morálních podmínek“ zahájil, nejprve na Zemi a později i na Marsu, očistu lidstva od všech „nádherných literárních lží a rozletů fantazie“. Skupina měšťáků si tak zde, v opuštění marťanské pustiny, snad naposledy s rozkoší užívá toho, co se *de facto* sama snaží zlikvidovat. A nutno dodat, že tak činí s naprostou precizností. Ve sklepeních Ushera II poletují mědění netopýři řízení elektrickými paprsky, plechové krysy pobíhají ve sklepeních z umělých hmot a roboti-kostry tančí spolu s přízraky „vytvořenými z důvtipu a chemikálií“.

¹ Ray Bradbury, *Marťanská kronika*, Praha 1963, kap. *Usher II*, str. 128.

a) Vize Sněžky na konci 20. století, pohlednice ze začátku 20. stol. (Archiv KRNP)

Příběh se dá číst jako vcelku zřejmá karikatura měšťáků, kteří se přišli podívat do turistického zábavního parku. Před jejich užaslýma očima se zde předvádí uměle zkonstruovaný svět zhmotnělých fantazií a obrazů, jakýsi „kulturní matrix“, který svou působivost čerpá z divácké nostalgie po minulosti a uchvácené fascinace zaniklým. Zážitek našich „měšťáků“ se odehrává v domě, který je vystavěn z cihel, dřeva a střešních tašek, zároveň je ale objektem, který je konstruován fantaziemi, příběhy a obrazy, které sem přináší jeho majitel, architekt i sami návštěvníci otevíracího večírku. Abychom se posunuli dále, můžeme uvažovat o tom, že celá planeta Marsu je spolu s lidmi zabydlována jejich příběhy, představami a zážitky, a teprve pak se pro ně stává popsateľným a smysluplným světem. Marťané a lidé, procházeli se po stejné planetě, ale obývaly dva odlišné světy.

To, co mě zajímá na turistice a turistickém zážitku, které budu sledovat v tomto eseji, je právě okamžik kulturní a sociální konstrukce turistického zážitku a utváření turistické krajiny jako jakéhosi „kulturního matrixu“, který se rozkládá někde mezi skutečnou krajinou a jejími reprezentacemi ve „světě“ turistických médií, tedy v hlavách prvních turistů, respektive dokumentech, které po sobě zanechali.

Mou pozornost poutá rovněž (možná znepokojivá) skutečnost, že naše vlastní turistické zážitky - od sledování západu slunce po stavbu pískového hradu na středomořské pláži - jsou ve skutečnosti dlouho předávaným dědictvím několika generací turistů, kteří žili desítky let před námi. Všechny tyto kulturní fenomény mají svou historii a určitým způsobem cosi vypovídají o naší (post)-moderní společnosti, a proto si dle mého mínění zasluhují pozornost společenských věd a moderního dějepisectví.

Mart'anská kronika nás k turismu přivádí ještě z jiného, byť možná nečekaného směru. Kniha Deana MacCannella *The Tourist*², která stojí na samých počátcích společenskovedního zájmu o turisty a turistiku³, zmiňuje jako tři nejvýraznější projevy moderního myšlení právě turismus, existencialismus a *science fiction*.⁴

MacCannella zajímají turisté jako společenská skupina sama o sobě, jádrem jeho knihy je však analýza turismu jako sociálního fenoménu, ve kterém se podobně jako v náboženstvích tradičních společností odráží struktury myšlení moderního člověka, respektive struktury moderní společnosti.⁵

Mac Cannelův makrosociologický, respektive strukturalistický zájem⁶ prozatím ponechávám stranou (i proto, že se Mac Cannell soustředí především na post-industriální období). Pro tuto esej přijímám jeho vymezení turistiky jako sociálního fenoménu, který doplňuji o další poznatky švédského etnologa Orvara Löfgrena⁷ a svá vlastní bádání v oblasti turistických médiích z doby „zrodu“ české moderní turistiky v devatenáctém století.

Pojetí moderního turismu, které jsem si osvojil v této práci, tematizuje turistickou praxi jako „únik“ z každodenní profánní existence člověka – únik ne nepodobný sakrálním rituálům tradičních společností - a jako „hon na zážitky“, který se do stejné míry odehrává v krajině vnější i v krajině společně sdílených obrazů a vyprávění a

² Dean MacCannell, *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, Berkeley - Los Angeles – London 1999.

³ MacCannell zmiňuje ještě starší „průkopnickou práci“ Thorsteina Veblena: *Theory of the Leisure class*, vydanou již v roce 1899 v New Yorku.

⁴ Tamtéž, str. 15.

⁵ Tamtéž, str. 2.

⁶ MacCannell hovoří (v dialogu se strukturalistickou etnografií Lévy-Strausse) o etnografii modernity.

⁷ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley-Los Angeles 2002.

který charakterizuje zaměření na to, co je „původní“ a „autentické“ - oproti modernímu městskému životu, který je často pokládán za „povrchní“ a „umělý“.

Mým skromným záměrem v této eseji bude pokus o jakousi „archeologii turistického zážitku“⁸, bude mě zajímat, jak se v počátcích české moderní turistiky v průběhu devatenáctého století utvářela a proměňovala turistická krajina jakožto krajina sdílených zážitků a obrazů, ztvárňovaných v různých dobových médiích – v článcích v dobovém tisku, na plátně a fotografickém papíře, na jevištích velkých výstav, v promítání „světelných obrazů“, především pak v turistických cestopisech a průvodcích, které zde popisují jako jedny z nejvýznamnějších „modelů“ a „měřítek“ turistického zážitku.

Co mě zde bude především zajímat, jsou protiklady a paradoxy moderní turistiky a turistického zážitku. Turistika mohla být chápána a provozována jako „únik“ jedince ze svazujících konvencí městského života do nespoutané přírody, kde mohl konečně zcela nerušen vstoupit do svého nitra a meditovat o zásadních filosofických otázkách (jak to známe od K. H. Máchy či H. D. Thoreaua), stejně tak ale mohla nabývat podoby organizovaných skupinových výletů, jejichž účelem bylo prosté „rozptýlení“ a sdílení společných zážitků s ostatními turisty. Cílem turistické výpravy potom mohla být odlehlá divočina, ale také rozhledna nebo horská bouda s komfortním ubytováním a bohatým občerstvením.

Zásadním turistickým zážitkem mohlo být rovněž setkání s domorodci – zážitek „pravé“, „autentické“ kultury, nezkažené moderním světem. Obdiv k lidovému se však mohl také snadno proměnit v „kulturní misi“ a mohl vyústit v snahy o pozvednutí domorodců k „vyšším“ hodnotám a životnímu stylu moderního městského člověka. Veřejně prohlašovaná apolitičnost turistiky pak kontrastovala se skrytě nacionálně či politicky vyhraněným postojem členů jednotlivých turistických spolků, jejichž politické či nacionální zápolení zasáhlo samotnou turistickou „praxi“ (vzájemné ničení značek a ukazatelů, spory o budování rozhleden).

Zajímavý rozpor se ukazuje také ve vztahu mezi turisty, respektive turistou a „těmi druhými“ turisty. Jak se turistika postupně rozvíjí a rozličné atraktivní oblasti se zpřístupňují stále většímu počtu zájemců, objevují se hlasy, které si stěžují na „ty druhé“ – „vulgární“, povrchní turisty, kteří kazí veškerou atmosféru a půvaby kdysi

⁸ Tak jak o něm mluví švédský etnolog Orvar Löfgren v knize: Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley-Los Angeles 2002, str. 7.

atraktivního místa. Neboli jak píše Václav Durych ve svém průvodci z roku 1867: „*Beztoho se však již doba idealismu i romantismu chýlí k úpadku a co nejdříve bájného Krakonoše nahradí vrahem Köglerem*⁹. *Pijme tedy ještě z poháru krásy, dokud nám jej z ruky nevyrazí!*“ Citát nám může připomenout náladu, jaká panovala na večírku v Usheru II, citovaném výše, rozhodně pak odkazuje k paradoxní povaze turismu jako „sebe-stravujícího“ organismu, který postupně mění zajímavá místa v místa nudy a banality.

Orvar Löfgren se pokusil zmiňované protiklady moderní turistiky shrnout do dvou „ideálních typů“ turistů. První z nich je spojen s literární postavou Willyho Fogga – sebevědomého, středostavovského muže, který cestuje za poznáním a novými zkušenostmi. Tento ideální typ je dle Löfgrena dokonalým reprezentantem moderny, která je charakterizována „*neustálým pohybem vpřed, objevováním, prozkoumáváním neznámého, rozšiřováním obzorů a překonáváním starých zvyků a pověr*.“ Vedle ambiciózního Willyho Fogga je však v evropské kultuře již od osmnáctého století přítomen také Robinson Crusoe, představitel „*odvrácené strany modernity*“, kterou charakterizuje touha po iracionální, tajemnu, obrácení se k minulosti, subjektivní - emocionální prožívání skutečnosti, které vyústí v pojetí turistiky jako „úniku“ z moderní civilizace „zpět do přírody“, „ke kořenům“ etc.¹⁰ Oba ideální typy existovaly dlouhou dobu vedle sebe – navzájem na sebe působily a prolínaly se. Jako ideální typy je budu používat i v tomto eseji.

Svůj výzkum jsem se rozhodl zacílit na jednu konkrétní turistickou oblast a jednu konkrétní turistickou „aktivitu“. Vzhledem k vlastnímu osobnímu vztahu k turistice horské jsem zvolil region Krkonoš, respektive česky mluvící a píšící návštěvníky, kteří je navštěvovali v letních sezónách zhruba od roku 1820 do počátku první světové války.

Výběr Krkonoš je výhodný vzhledem k dochovaným pramenům, Národní knihovna ČR v Praze shromažďuje dostatek nejrůznějších pramenů k dějinám horské turistiky,

⁹ Durych zde zřejmě naráží na dobovou kauzu sedminásobného vraha a lupiče Josefa Köglera, který byl za mimořádné pozornosti veřejnosti popraven v Liberci v roce 1897

¹⁰ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley-Los Angeles 2002, str. 267-268.

především turistické průvodce a cestopisy, jejichž analýza bude tvořit hlavní část tohoto eseje.

Krkonoše budu sledovat zhruba od roku 1823, kdy se objevují první česky psané prameny o turistice v Krkonoších - s kratšími exkurzy do starších dějin a k turistice německé. Za horní hranici jsem si stanovil první světovou válku, která znamenala zřetelný zlom v turistické praxi. Nejprve krátkodobý úpadek zájmu o Krkonoše a turistiku během válečných let, posléze „boom“ turismu během první republiky, zapříčiněný rozvojem automobilismu, postupným zvyšováním životní úrovně a především zvýšenou aktivitou Klubu českých turistů a dalších turistických a tělovýchovných organizací.

V první části eseje se pokusím shrnout, co bylo dosud k dějinám turistiky a především turistiky v oblasti Krkonoš publikováno domácími i zahraničními odborníky. (Co se týče Krkonoš, zohledním rovněž výběrově produkci populárně naučnou.) Následovat bude přehled teoretických východisek, se kterými do výzkumu vstupuji a stručná charakteristika metod, které budu používat k analýze pramenného materiálu. Druhá část bude spíše přehledová, bude mě v ní zajímat historie a aktivity turistických spolků (institucionální základny turismu v Krkonoších) v devatenáctém a na počátku dvacátého století. Ve třetí – ústřední části, se pak soustředím na analýzu a srovnání vybraných turistických průvodců, jejich zasazení do širšího historického a kulturního kontextu a nakonec i rekonstrukci turistických krajín Krkonoš, tak jak vznikaly, zanikaly a navzájem se prolínaly po celé devatenácté a na počátku dvacátého století.

Dosavadní stav bádání

Odborné práce, týkající se obecně historie moderní turistiky v Čechách jsou dnes spíše ojedinělé, výzkum dějin turistiky a volného času zde doposud není tak rozvinutý jako v zahraničí. Většina prací, týkající se historie turistiky jsou diplomové práce a kratší studie, vznikající na různých vysokoškolských pracovištích, případně kratší příspěvky z odborných konferencí. Turistiky si jako přidruženého tématu všímá

monografie Eduarda Maura *Paměť hor*¹¹, okrajově ji zmiňuje také Karel Stibral ve své filosoficko-esteticky orientované knize *Proč je příroda krásná*.¹²

Větší oblibě se u nás těší širší téma cest a cestování, shrnuté například ve sbornících *Cesty a cestování v životě společnosti* a *Cesty a cestování v jazyce a literatuře* z konference pořádané univerzitou J. E. Purkyněho v Ústí nad Labem v roce 1995.¹³ Inspirativní diplomovou prací spojenou s cestováním a cestopisy v obrozenské kultuře je pak práce Veroniky Faktorové z FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích - *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře* z roku 2008.¹⁴

Tématu dějin moderní německojazyčné turistiky se dlouhodobě věnuje Martin Pelc z Přírodovědecko-filosofické fakulty Slezské univerzity v Opavě, který je autorem dosud nepublikované disertace o dějinách německých alpinistických spolků na území Čech, Moravy a Slezska¹⁵, článku *Misionáři bez člunu* - o setkávání horských turistů s domorodci v časopise *Dějiny a současnost*¹⁶ a několika kratších textů z dějin regionálních německých turistických spolků, především ve Slezsku a na Moravě. Německým turistickým spolkům jsou rovněž věnovány dvě kapitoly v nedávno vydaném sborníku *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, který uspořádal Marek Waic.¹⁷

Turistikou českojazyčnou se pak zabývají dvě diplomové práce. Práce Ladislava Kašpara z FTVS UK, který souborně zpracoval dějiny české turistiky do roku 1914¹⁸, a Kláry Horalíkové z FF UK, která se věnovala Klubu českých turistů v letech 1918-

¹¹ Eduard Maur, *Paměť hor*, Praha 2006.

¹² Karel Stibral, *Proč je příroda krásná. Estetické vnímání přírody v novověku*, Praha 2005.

¹³ Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, (sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem), Ústí nad Labem 1995.

¹⁴ Veronika Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře*, diplomová práce na FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008.

¹⁵ Martin Pelc, *Kulturní a sociální dějiny německých turistických spolků do roku 1938*, Opava 2008. Autoreferát disertace je ke stažení na: <http://pelc.wz.cz/> (18.4. 2009). Tamtéž odkazy na další články o německých turistických spolcích.

¹⁶ Martin Pelc, *Misionáři bez člunu. Setkání kultur v rané fázi moderní turistiky*. *Dějiny a současnost* 28, 2006, č. 3, s. 16 –19.

¹⁷ Marek Waic a kol., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008.

¹⁸ Ladislav Kašpar, *Vznik a vývoj turistiky v českých zemích do roku 1914*, diplomová práce FTVS UK v Praze, Praha 2006.

1938.¹⁹ Pelc dále odkazuje na diplomovou práci Radoslava Daňka z FF Ostravské univerzity o dějinách turistických spolků v oblasti Beskyd.²⁰

Turistice v Krkonoších se zatím v Čechách odborně věnovala pouze kratší studie Martina Bartoše - *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*²¹, publikovaná v ročence SOkA v Trutnově – která je však zaměřená především na tradici lyžování a zimních sportů - a některé kapitoly z rozsáhlé encyklopedické práce *Krkonoše – příroda – historie – život*, která vznikla spoluprací odborníků z české i polské strany regionu v roce 2007.²² Také příspěvek Miroslavy Melanové ze sborníku *Cesty a cestování - Putování do Jizerských hor a Krkonoš v době zrodu organizované turistiky*²³ – se turistiky v Krkonoších dotýká spíše okrajově. Z diplomových prací se tématu krkonošské turistiky dotýká také bakalářská práce Miroslavy Průchové o hraběti J. N. hraběti Harrachovi, obhájená na FHS UK v Praze v roce 2008.²⁴

Z prací spíše populárně naučných lze k tématu turistiky v Krkonoších doporučit knihu Jana Luštince a Romana Karpaše - *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, která vyšla v Jilemnici roku 2002.²⁵

Teoreticky daleko zajímavější je oproti převážně faktograficky orientované domácí produkci²⁶ literatura zahraniční. V anglo-americké oblasti má bádání v oblasti volného času daleko delší tradici²⁷ a orientuje se více mezioborově.

¹⁹ Klára Horalíková, *Rozmach masové turistiky. Klub československých turistů v letech 1918-1938*, diplomová práce FF UK v Praze, Praha 2004.

²⁰ Radoslav Daněk, *Dějiny beskydských turistických spolků 1884-1938*, diplomová práce FF Ostravské univerzity, Ostrava 1998.

²¹ Martin Bartoš, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. In: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 109-181.

²² Jiří Flousek, Olga Hartmanová, Jan Štursa, Jacek Potocki (ed.), *Krkonoše. příroda.historie.život*, Praha 2007.

²³ Miroslava Melanová, *Putování do Jizerských hor a Krkonoš v době zrodu organizované turistiky*, in: Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, (sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem), Ústí nad Labem 1995, str. 489-494.

²⁴ Miroslava Průchová, *Činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha ve východních Čechách*, diplomová práce na FHS Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2008.

²⁵ Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002.

²⁶ S čestnou výjimkou citovaných prací Martina Pelce.

²⁷ Pěkné shrnutí bádání k dějinám volného času: Peter Burke, *The invention of leisure in early modern Europe*, Past&Present 1995.

Prvotní teoretické inspirace k sepsání tohoto eseje mi poskytly následující sborníky: spíše antropologicky zaměřený - *Tourists and Turism* (2004)²⁸ a sociologicky orientovaný *Touring Cultures* (1997)²⁹. K vyjasnění teoretického zakotvení práce pak byly zásadní dvě monografie. Klasická (sociologická) studie Deana Mac Cannella *The Tourist* (1976)³⁰ a především *On Holiday. A History of Vacationing* (2002)³¹ švédského etnologa Orvara Löfgrena.

Vacationscapes – Krajiny zážitků

Teoretické zázemí pro svou práci čerpám především z knihy švédského etnologa Orvara Löfgrena, *On Holiday – A History of Vacationing*.

Löfgren, v návaznosti na Arjuna Appaduraie, vymezuje pojem „turistická krajina“ (*Vacationscape*), která vzniká v průsečíku mezi krajinou fyzickou a krajinou představ (*landscape-mindscape*).³² V moderní turistice, které lze do určité míry porozumět jako úniku z profánní každodenní existence člověka, měla a má svou nezastupitelnou roli fantazie a snění. Cesta „na dovolenou“ je tak pohybem, který je do stejné míry pohybem krajinou „vnější“ i krajinou „vnitřní“, a subjektivní prožitek – zážitek jedince zde hraje zcela zásadní roli. Přesto i snění se vždy řídí společně sdílenými obrazy a příběhy. Zážitky sice vytváříme, „prožíváme“ sami jako individua, tvary jim však dodávají sociálně a kulturně konstruované rámce a symboly. Zážitky přitom s druhými sdílíme vždy skrze reprezentace (skrze určité formy). Zkušenost pak ovlivňuje vyjádření, stejně jako forma vyjádření určuje zkušenost, kterou vyjadřuje.³³

Vacationscapes jsou tedy utvářeny soubory obrazů a narací obsažených v různých žánrech – krajinomalbě, fotografiích a pohlednicích krajiny, turistických průvodcích, časopisech, turistických denících a nověji také ve filmech a v reklamě. Jako takové však existují „v hlavách“ jednotlivých turistů, v jejich vlastních vzpomínkách,

²⁸ S. B. Gmelch (ed.), *Tourists and Turism*, Waveland 2004.

²⁹ John Urry (ed.) *Touring cultures*, London-New York 1997.

³⁰ Dean MacCannell, *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, Berkeley-Los Angeles – London 1999.

³¹ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley-Los Angeles 2002.

³² Tamtéž, kap. *Landscapes and Mindsapes*, s. 12.

³³ Löfgren zde odkazuje na knihu TURNER Victor W. (ed.), *The Anthropology of Experience*, Urbana and Chicago 1986.

vyprávěních a na fotografiích a v suvenýrech, které mohou, mimo jiné, sloužit jako určité „nosiče“ zážitků, prostředky uchování paměti.

Podobného momentu si všímají také britští sociologové Chris Rojek a John Urry v eseji *Indexing, dragging and the social construction of tourist sights*. Význačnost místa – tedy to, co z něj činí místo hodné pozornosti – vyznačují jeho reprezentace.³⁴ Místo je indexováno (*indexing*), je reprezentováno pomocí symbolů, textů, vizuálních zobrazení – zkrátka různých souborů reprezentací, a cestování za turistickou zajímavostí je tak do určité míry cestou světem symbolů, fantazií a představ toto místo obklopujících. Důležitý je zde také druhý moment – *dragging*, vtahování prvků jednoho souboru do druhého a jejich kombinace.

Třetím teoretickou koncepcí, kterou jsem se zabýval byla sociální konstrukce památek u Deana MacCannella v knize *The Tourist*. MacCannel zachází s pojmem turistická atrakce (*attraction*), která empiricky vychází ze vztahu místo-turista-popiska (*sight – tourist – marker*).³⁵ Pojmenování a symbolická reprezentace je zde opět klíčovým procesem v utváření turistické atrakce – turistického prostoru. MacCannel zde navíc používá metaforického jazyka rituálu.³⁶ Místo získává „auru“ a je „rituálně“ navštěvováno. Také vývojové schéma konstrukce turistické atrakce je označováno jako postupná „sakralizace“ památky.³⁷ Ta postupuje od „pojmenování“, přes „vymezení a vyzdvižení“ k mechanické a později i „sociální reprodukci“.

Poslední vývojové schéma, se kterým budu pracovat, pochází od již jmenovaného Orvara Löfgrena – toto schéma dovádí proces konstrukce ještě o krok dál. Turistický diskurz a turistika jako lidská činnost vůbec, se v něm ukazuje jako „sebe-stravující“ mechanismus, který místo postupně vyčerpává. Narůstající počet reprezentací (a také rozvoj turistické infrastruktury a celkově turistického provozu) činí z míst, která byla původně „vzrušující“ a „inspirativní“, místa nudy a banality.

³⁴ Chris Rojek, John Urry, *Indexing, dragging and the social construction of tourist sights*, in: *Touring cultures*, Urry (ed.), London-New York 1997, s. 69ad.

³⁵ Dean MacCannell, *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, Berkeley-Los Angeles – London 1999, s. 41ad.

³⁶ To do značné míry vychází z šířeji užívaného přirovnání turistické praxe k průběhu sakrálních rituálů v tradičních společnostech.

³⁷ Dean MacCannell, *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, Berkeley-Los Angeles – London 1999, s. 60-61.

Co mě tedy bude v tomto eseji zajímat je podoba turistické krajiny, či krajin Krkonoš (ve smyslu zmiňovaných *Vacationscapes*) v devatenáctém a na počátku 20. století, tak jak ji lze rekonstruovat z prvních českých cestopisů a turistických průvodců. Turistického průvodce jsem si vybral záměrně, neboť představuje normativní text, „model“, který mohl nejspíše formovat zážitky prvních turistů a způsob jakým nahlíželi krajinu Krkonoš – nejen, že jim přímo doporučoval místa, která mají navštívit, předkládal jim i pocity, které by zde měli zakoušet. Průvodce zároveň sloužil jako „měřítko“, kterým mohli turisté porovnávat „kvalitu“ svých vlastních zážitků i zážitků „těch druhých“ turistů.

Turistické průvodce a cestopisy se pokusíme nejprve popsat jako formu. Vyznačíme rozdíly a návaznosti obou forem a identifikujeme publikum k nimž se tato média obracela.

V hlavní analýze pak budu srovnávat dochované průvodce s ohledem na to, jak je v nich tematizován turistický zážitek – jak je turistický zážitek a krajina jako krajina zážitků zobrazována v různých metaforách, obrazech a symbolech.

Řečí sémiotiky budu sledovat turistické průvodce jako součást určitého žánru, který má svá formální pravidla, jako texty, které jsou souhrnem a kompozicí jednotlivých znaků sestavených v metafory a metonymie a uspořádaných do dominujících kódů, které určují jakým způsobem mají být texty čteny, a které nakonec odráží kulturní a sociální mýty stojící za vznikem těchto textů.

Při rekonstrukci turistických krajin budeme mít přítom na paměti, že v případě rekonstrukce minulosti, jde vždy spíše o její konstrukci, více či méně obratnou interpretaci vybraných pramenů, a že jejím výsledkem nebude objektivní nahlédnutí historické skutečnosti, ale spíše ideální konstrukce sloužící k pronikavějšímu porozumění naší minulosti.

I. Turistické spolky v Krkonoších 19. a počátku 20. století

I.1. Historie regionu

Dříve než se obrátím k rekonstrukci obrazu Krkonoš vytvářeného v různých médiích, především v turistickém průvodci a cestopisu, pokusím se čtenáře stručně seznámit s historií regionu a se vznikem institucionální základny turistiky v Krkonoších, s německými a především českými spolky, které v oblasti začaly působit od osmdesátých let devatenáctého století.

Ještě před turisty se v horách po starých obchodních cestách³⁸ pohybovali obchodníci, dřevaři, skláři a horníci putující mezi městy na obou stranách hor (na české straně Jilemnice, Vrchlabí, Trutnov, na slezské Jelení Hora (Hirschberg) a Slezské Teplice (Warmbrunn), které byly již od sedmnáctého století hojně navštěvovaným lázeňským letoviskem. Z poloviny sedmnáctého století pochází také nejstarší krkonošské boudy zbudované přímo na hřebenech – Samuelova a Luční bouda.

Do hor se po čase vydávali také vědci - geologové a botanikové. První přírodovědnou výpravu do Krkonoš z jižní strany údajně podnikli trutnovští měšťané pod vedením kronikáře Simona Hüttela 7. srpna 1577³⁹. Vypravovali se sem také věřící, kteří navštěvovali dvě poutní místa, jež vznikla během rekatolizace regionu v sedmnáctém století – pramen Labe (vysvěcen 1684) a poutní kapli sv. Vavřince vystavěnou na vrcholu Sněžky roku 1681. Kaple byla několikrát poničena bleskem a v letech 1824-1850 sloužila jako hostinec (jak ještě budeme mít možnost číst přímo v jednom z našich cestopisů), dokud ji nenahradily pohodlnější ubytovací kapacity, Pruská (1850) a později Česká bouda.

Převážná část horských bud v Krkonoších vznikla z iniciativy místních vrchností v 17. a 18. století. Oproti středověku, kdy byly Krkonoše oblastí dřevařství a hornictví, se

³⁸ Nejdůležitější z nich byly Vratislavická stezka– spojující Prahu a Vratislav (přes Trutnov a dále Žacléřským průsmykem), Slezská stezka (Jilemnice – Vrchlabí – Strážné – Luční bouda – Slezsko) a Česká stezka (Semily – Vysoké nad Jizerou – údolí řeky Jizerky – Kotel – Sklarska poreba), citováno z: Martin Bartoš - *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. In: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 109.

³⁹ Martin Bartoš, Jan Luštinec, Jacek Potocki, *Letní turistika*, in: Jiří Flousek, Olga Hartmanová, Jan Štursa, Jacek Potocki (ed.), *Krkonoše. Příroda, historie, život*, Praha 2007, str. 703.

tyto boudy nově zaměřovaly na tzv. „boudní hospodářství“, které spojovalo chov dobytka s pěstováním a zpracováním lnu, jenž se posléze vyvážel do blízkého Slezska a Saska. Po zrušení nevolnictví v roce 1781 se většina bud dostala do rukou jejich obyvatel, kteří jich také později začali využívat k ubytování prvních turistů. Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století již byli turisté pro obživu místních obyvatel stejně důležití, jako chov dobytka.⁴⁰

Nejstarší hotely, zbudované již přímo k ubytování letních hostů a koncipované jako luxusní hotely pro náročnou klientelu, byly Bouda u Sněžných jam (1825), Slezská bouda na Sněžce (1850) a Labská bouda (1878).

Turistice se zpočátku dařilo více na slezské straně hor, která měla lepší dopravní spojení s vnitrozemím a také dlouholetou tradici lázeňského města Slezské Teplice. Rozvoj turistiky na české straně hor byl umožněn až dobudováním dopravní sítě, která mohla přivést návštěvníky z Prahy a dalších velkých měst království.⁴¹

Zásadní význam přitom mělo otevření železniční dráhy Chlumecká n. Cidlinou – Trutnov – Kunčice nad Labem v letech 1870-1871, na kterou později navázaly kratší odbočky – např. v roce 1871 do Vrchlabí, v roce 1899 pak také do Jilemnice a Rokytnice nad Jizerou. Lokální tratě často financovali místní občané a města, ve snaze pozvednout podnikání a turistický ruch v oblasti.

Silnice, spojující větší města v podhůří s vesnicemi přímo v horách, byly budovány poměrně dlouho. Stavba silnice z Vrchlabí do Špindlerova Mlýna trvala od roku 1853 do roku 1871, silnice do Pece pod Sněžkou byla budována ještě později, v letech 1860-1891. Ve stejné době byla vystavěna také silnice spojující Malou Úpu a pomezí boudy ve východní části Krkonoš.⁴²

Stavba hlavních dopravních i turistických cest v horách byla dokončena až kolem roku 1905, kdy byla na samotnou Sněžku z pruské strany dotažena tzv. *Jubilejní cesta*, po které mohly na vrchol dojet (pochopitelně v letním období) i automobily.⁴³

Důležitou osobností, která se podílela na rozvoji turistiky v české části Krkonoš, byl Jan Nepomuk František hrabě Harrach (1828-1909), držitel jilemnického panství a

⁴⁰ Martin Bartoš - *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. In: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 113.

⁴¹ Jacek Potockí, Wiater, Jan Luštinec, *Dopravní síť*, in: Jiří Flousek, Olga Hartmanová, Jan Štursa, Jacek Potockí (ed.), *Krkonoše. Příroda, historie, život*, Praha 2007, str. 700.

⁴² Tamtéž, str. 700.

⁴³ Tamtéž, str. 706-707.

nadšený příznivec českého národního hnutí.⁴⁴ S jeho přispěním vznikla právě místní trať do Jilemnice a Rokytnice nad Jizerou (1899) a také první značené turistické stezky. Vůbec první turistická stezka a na jilemnickém panství byla zbudována mezi Labskou boudou a Sněžnými jámami v roce (1879), „Harrachova cesta“ později spojila údolím Mumlavy Harrachov, Labskou boudu a Špindlerův Mlýn. Hrabě Harrach se podílel rovněž na budování turistické restaurace s rozhlednou na Žalý (1836). Podstatným byl jeho kladný vztah k jazykově českým turistům – směrové značky cest na jeho panství byly důsledně dvojjazyčné a v jím zřizovaných podnicích (Labské boudě a Petrovce) se mluvilo česky i německy. Hrabě Harrach patřil rovněž mezi první propagátory lyžování (roku 1892 nechal do Čech dovést jeden z prvních párů lyží). V roce 1904 pak založil na severních svazích Krkonoš malou přírodní rezervaci.

I.2. Německé turistické spolky

Prvním turistickým spolkem, který začal působit na jižní (české) straně hor byl od roku 1880 *Gebirgsverein für Böhmen*, později (1884) přejmenovaný na *Österreichischer Riesengebirgsverein (Rakouský krkonošský spolek)*.⁴⁵ Německojazyčný spolek pracoval na zpřístupňování hor turistické veřejnosti budováním značených cest (1882 stezka z Pece pod Sněžkou na Výrovku a Dlouhým dolem do sv. Petra), podporou ubytovacích kapacit (budování studentských ubytoven „*Jugendherberge*“⁴⁶) a zajišťováním činnosti horských průvodců. Roku 1883 založil spolek *Muzeum Rakouského krkonošského spolku ve Vrchlabí*, zaměřené na zkoumání přírody a folklóru oblasti. Roku 1881 vydal první turistickou mapu Krkonoš a ve stejném roce začal také vydávat spolkový časopis *Riesengebirge*

⁴⁴ Hrabě Harrach se mj. podílel na přípravě Jubilejní (1891) a Národopisné (1895) výstavě v Praze, podporoval aktivity kolem Národního divadla, v roce 1890 byl zvolen prezidentem Společnosti Muzea království českého, viz. Jan Luštinec, *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*, Vrchlabí 2006, Miroslava Průchová, *Činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha ve východních Čechách*, diplomová práce na FHS Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2008.

⁴⁵ Martin Bartoš, Jan Luštinec, Jacek Potocki, *Letní turistika*, in: Jiří Flousek, Olga Hartmanová, Jan Štursa, Jacek Potocki (ed.), *Krkonoše. Příroda, historie, život*, Praha 2007, str. 704-705.

⁴⁶ Podrobněji k síti „*Jugendherberge*“ srov. Martin Bartoš, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. in: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 119.

in Wort und Bild (Krkonoše slovem i obrazem). Roku 1891 pak spolek vydal ilustrovaného průvodce po Krkonoších od zakladatele spolku, Eduarda Petráka. Obdobou Rakouského spolku byl na slezské straně hor *Riesengebirgsverein (Krkonošský spolek)* s vlastním muzeem v Jelení Hoře (1889) a časopisem *Der Wanderer im Riesengebirge (Krkonošský Poutník)*, který vycházel v letech 1881-1943.

Pokud srovnáme oba spolky, zjistíme, že slezský *Krkonošský spolek* byl se svými 11 235 členy kolem roku 1905 nepoměrně větší než „elitní“ *Rakouský spolek*, který tou dobou sdružoval „jen“ asi 1900 členů. Ještě výraznější nepoměr se však objeví ve srovnání s prvním českým turistickým spolkem – Jilemnickým odborem Klubu českých turistů, který měl rok po svém založení (v roce 1890) členů pouze 82.⁴⁷

I.3. Klub českých turistů a jeho jilemnický odbor

Klub českých turistů byl založen v Praze roku 1888⁴⁸, navazoval především na tělovýchovnou činnost a tradici Sokola, který v Čechách a na Moravě působil již od roku 1862. Důležitou osobností, stojící u počátků KČT, byl cestovatel Vojtěch Náprstek, dlouholetým předsedou klubu se pak stal Vratislav Pasovský. Jedním z prvních podniků klubu byla výprava českých turistů na Světovou výstavu do Paříže v roce 1889. Inspirace pařížskou výstavou vyústily o dva roky později pořádáním Jubilejní výstavy na pražském Výstavišti, kde se KČT prezentoval vlastním pavilonem.⁴⁹

Jilemnický odbor klubu českých turistů, založený roku 1889, byl druhou regionální pobočkou klubu. Jeho aktivity řídil především Jan Buchar (1859-1932), učitel z Horních Štěpanic. Prvním čestným členem KČT v Jilemnici, se pak stal roku 1892 hrabě Jan Nepomuk Harrach.

Činnost klubu spočívala, podobně jako u německých turistických spolků, v propagaci turistiky a budování turistické infrastruktury především v oblasti západních Krkonoš, tedy na panství hraběte Harracha. Spolek pořádal hromadné výlety do blízkého i

⁴⁷ Martin Bartoš, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. in: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 706.

⁴⁸ *Začátky české turistiky a KČT*, <http://www.kct.cz/?oid=10124&PHPSESSID=8e0fe63112ac01ed5c08302a7bb77a85> (3.4. 2009).

⁴⁹ Pavilon byl později umístěn na pražském vrchu Petříně a bylo v něm nainstalováno zrcadlové bludiště.

vzdáleného okolí Jilemnice, ale věnoval se také charitativní a obecně prospěšné činnosti (pořádal například vánoční nadílky pro chudé a osiřelé děti)⁵⁰.

První skutečně důležitou událostí pořádanou jilemnickými turisty byl hromadný organizovaný výlet do hor 16. srpna 1889. Celý podnik byla zřejmě koncipován jako velkolepý „spektákl“, na který byli skrze Bucharův článek v Časopise turistů sezváni turisté z celé země. Výlet začínal vítáním hostů a slavnostními proslovy pod slavobránou na jilemnickém náměstí, posléze se turisté – za doprovodu místní kapely - vypravili v několika skupinách vzhůru do hor. Celý výlet pak vyvrcholil na Labské boudě společnou hostinou se zpěvy národních písní a opět - proslovy. Večer byl zakončen zpěvem písně *Kde domov můj* a rakouské státní hymny.⁵¹

Obdobné hromadné výlety pak klub pořádal pravidelně, například v Časopise turistů ze září 1896 referuje Jan Buchar o sjezdu KČT spojeném se slavnostním odhalením pamětní desky hraběte Harracha, na který navázal výlet do hor, opět zakončený společnou veselicí, tentokrát spojenou s oslavou narozenin císaře Františka Josefa I. na Luční boudě.⁵²

Obdobně komponované organizované výlety pořádaly pochopitelně i německé spolky. Miroslava Melanová například píše o výletě pořádaném Německým horským spolkem pro Ještědské a Jizerské hory, kterého se roku 1885 účastnilo na 100 turistů, kteří do hor dorazili zvláště vypraveným železničním vagónem.⁵³

Osobnost Jana Buchara, který byl hlavní organizační silou jilemnického spolku, je pro nás z mnoha důvodů zajímavá. Nejen že byl zapáleným propagátorem turistiky, ale byl také schopným podnikatelem, jehož cílem bylo hospodářské povznesení celého jilemnického regionu.

⁵⁰ Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 25.

⁵¹ Tamtéž, str. 21.

⁵² *Časopis turistů*, VIII/1896, Jan Buchar, *Sjezd KČT v Jilemnicí*, str. 299.

⁵³ Miroslava Melanová, *Putování do Jizerských hor a Krkonoš v době zrodu organizované turistiky*, in: Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Sborník příspěvků z konference konané 6.-8.9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, str. 491.

Na propagaci Krkonoš se podílel časopiseckými články (především v Časopise turistů)⁵⁴ a popularizačními přednáškami⁵⁵, od roku 1904 spojenými s promítáním rozměrných diapozitivů (tzv. „světelných obrazů“), jejichž autorem byl jilemnický lékař a fotograf poloprofesionál Josef Vejnar. O popularitě těchto přednášek svědčí, že se Bucharovi s jeho programem podařilo v roce 1924 zaplnit celou Smetanovu síň Obecního domu.⁵⁶ V roce 1911 pak Bucharovi vyšel samostatný tištěný průvodce po Krkonoších, který je rovněž zahrnut do naší analýzy.⁵⁷

Buchar byl ovšem také schopným podnikatelem – prosazoval myšlenku založení horských lázní v Dolních Štěpanicích, zasazoval se o produkci suvenýrů v režii jilemnického spolku (v roce 1901 vzniklo první reprezentační album pohlednic Krkonoš) a neváhal svou literární a přednáškovou činnost spojit s místními podnikateli (Bucharovy přednášky i tištěné texty doprovázela reklama na produkty místních podnikatelů). Sám se pak aktivně věnoval průvodcovské činnosti, když za úplatu prováděl turisty po krkonošských hřebenech.

Buchar se rovněž angažoval v rozvoji zimních sportů v Krkonoších, které jsem v této práci ponechal stranou. Popularita, které se těšily lyžování, skoky na lyžích a závody na saních „rohačkách“, však dává tušit, že zimní krajina Krkonoš se, od konce devatenáctého století těšila stále větší oblibě, která dále narůstala ve století dvacátém. „Vyjet si na hory“ dnes pro většinu z nás znamená právě výlet za lyžováním a zimními sporty a fenomén lyžování, respektive zimní krajiny Krkonoš by si tak jistě zasloužily zevrubnějšího zpracování.

Zde jsme se omezili na turistiku letní a tak jen v závěru kapitoly zmíníme dva Bucharovi nástupce⁵⁸, Josefa Aleše „Lyžce“ a Jindřicha Ambrože, který je rovněž

⁵⁴ První obsáhlejší článek pod názvem „Vzhůru do Krkonoš!“ vyšel v Časopise turistů v roce 1889, citováno v: Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 23.

⁵⁵ Jedna z Bucharových přednášek byla otištěna také v Časopise turistů v roce 1894, citováno v: Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 26-27.

⁵⁶ Tamtéž, str. 27.

⁵⁷ Jan Buchar, *Bucharovy výlety do Krkonoš (s podrobnou mapou Krkonoš v barvách a nejnovějším rozhledem se Sněžky)*, Jilemnice 1911.

⁵⁸ Jan Buchar zahynul v roce 1932 při automobilové nehodě před Národním divadlem v Praze, později po něm byla pojmenována turistická stezka vedoucí z Jilemnice přes hlavní hřeben Krkonoš, viz. Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 53.

autorem jednoho z průvodců počátku dvacátého století, jímž se zabýváme v naší analýze.

b) Jan Buchar (první zprava) se skupinkou turistů poblíž Výrovky

II. Od cestopisu k průvodci

Proměny média turistického průvodce

Ústředním pramenem byl pro mě v tomto eseji turistický průvodce.

Průvodce mě zajímal jako specifické médium, ve kterém se utváří určitý model, předobraz turistické krajiny Krkonoš a model či modely turistického zážitku, s touto krajinou spojovaného. Již ze začátku bádání se ukázalo, že turistický průvodce, tak jak ho známe z dnešní doby, se objevil až poměrně pozdě, v souvislosti se vznikem prvních turistických spolků ve třetí čtvrtině devatenáctého století.

Jak jsme však měli možnost vidět v předcházejících kapitolách, turisté putovali po Krkonoších již dříve, vedeni povětšinou „živými“ průvodci, zkušenými horaly. Dá se rovněž předpokládat, že se na cestu také sami aktivně připravovali. Sáhnout přitom mohli po cestopisu, který po sobě zanechal některý jiný, literárně nadaný turista nebo

umělec, který Krkonoše navštívil a rozhodl se o své zážitky z cesty podělit s ostatními, třeba na stránkách některého z obrozenských časopisů.

V následující kapitole se tedy pokusím popsat média cestopisu a turistického průvodce, vyznačit rozdíly v jejich struktuře, kontextech, v jakých mohly být čteny a používány, a poukázat na souvislosti a návaznosti mezi oběma formami.

II.1. Časopisy a cestopisy v obrozenské kultuře

Pražský měšťan první poloviny devatenáctého století se mohl s cestopisem, popisujícím putování po Krkonoších, setkat nejběžněji v některém z dobových periodik. Knižní cestopisy vycházely jen zřídka, v prvním desetiletí devatenáctého století je vydávalo Krameriovo nakladatelství Česká expedice a vycházely zde především cestopisy významných osobností (populární byly cestopisy Miloty Zdirada Poláka a Jana Kollára). Jinak se ovšem cestopisná díla objevovala především na stránkách časopisů – *Hlasatele Českého* (1806-1808), později *Dobroslava*, *České včely*, *Vlastimila*, *Poutníka*, *Čechoslava*, *Květů*, *Světozoru*, *Večerního vyražení a Časopisu vlasteneckého muzea v Čechách*.⁵⁹

Cestopisné zprávy o dalekých i bližších krajinách, někdy rovněž opatřené rytinami, byly čtenářsky velmi atraktivní a zabíraly v těchto časopisech často daleko více prostoru, než články o politice. Domácí produkce mnohdy nestačila uspokojit hladovou poptávku po cestopisu, a tak vycházelo mnoho překladů zahraničních děl, či přetisky cestopisů starších (např. putování Jana Hasištejnského z Lobkovic do Svaté země, které vyšlo v úpravě Ladislava Čelakovského v časopise *Česká včela*, 1834-5).⁶⁰

Oblíbená byla především místa exotická (Palestina, Egypt, Indie, Nový svět), velké oblibě se však těšily také pamětihodnosti a zajímavosti domácí, především hrady, zámky a pomníky a právě také domácí hory, nejčastěji Šumava a Krkonoše, později také hory Jizerské. U cestopisů po domácích krajinách převažovaly cestopisy z pera českých autorů, i když v případě Krkonoš vyšel také překlad díla polského – Karla Antoniewicze *Zpomínky na cestu přes Krkonoše* v časopise *Květy* (1838).⁶¹

⁵⁹ O významu časopisů pro rozvoj obrozenské kultury viz.: Veronika Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře*, diplomová práce na FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, str. 15-16.

⁶⁰ Tamtéž, str. 21.

⁶¹ Tamtéž, str. 18.

Co se obecné charakteristiky cestopisu první poloviny devatenáctého století týče, přehledně ji ve své diplomové práci popisuje Veronika Faktorová. Obrozenský cestopis je podle ní čtenářsky velmi atraktivní soubor textů, který spadá do oblasti vědy i umění a absorbuje nejaktuálnější kulturní umělecké a jiné projevy – od osvícenské fascinace vědami a poznáním po romantické záliby v tajemnu a exotice. Osvojuje si různou míru populárnosti či umělecké exkluzivity, nabývá více literární či stroze informativní povahy, vstřebává národní i nadnárodní podněty.⁶² Může se tak stát jak médiem tlumočícím zážitky turisty „osvíceného“ či moderního – cestujícího za poznáním a vzděláním (Willyho Fogga), tak turistu spíše „romantického“, prchajícího z města do divoké přírody (Robinsona Crusoe).

Vůbec první z krkonošských cestopisů, se kterými jsem pracoval, pochází z časopisu *Čechoslav*⁶³, další dva se pak objevily v letech 1846 a 1847 v časopise *Poutník*⁶⁴. Další cestopisy po Krkonoších pak vyšly v časopisech *Večerní vyražení* (1832)⁶⁵, *Květy* (1838)⁶⁶ a *Česká včela* (1845)⁶⁷

Při srovnání prvních krkonošských cestopisů seznáme, že jejich struktura je poměrně volná – nabývá formy vyprávění, které není členěno do kapitol. Čtenář sleduje autora, který se, nejčastěji v doprovodu svého věrného přítele, vydává z Prahy, prochází hlavní atrakce hor a na konci se vrací zpět do města. Články povětšinou postrádají nějaké samostatné, shrnující pojednání o horách jako celku, soustředí se především na líčení osobních zážitků autora z putování. Popisy turistických zajímavostí se vynořují tak, jak autor a jeho doprovod postupují krajinou.

Za příklad nám může posloužit cestopis Hanušův⁶⁸:

Geologický popis hor se zde objeví v souvislosti výhledu na horské panorama, výklad o počasí následuje po autorově osobní zkušenosti z bloudění v mlhách, ze kterých se vytváří „*fata morgana*“, úvahy o místních názvech a národnostních poměrech se objeví při rozhovoru se slezskými turisty v Jánských Lázních.

⁶² Tamtéž, str. 9-10.

⁶³ *Čechoslav* vycházel v Praze v letech 1820-1823 u vydavatele Václava R. Krameria, později (1824-1825) ho vydával Jan Ferdinand, rytíř z Šenfeldu.

⁶⁴ *Poutník* vycházel v letech 1846-1848 v Praze.

⁶⁵ Karel Slavoj Amerling, *Cesta na Sněžku*, *Večerní vyražení* II/1832, č.1-2, str. 4-7, 9-14.

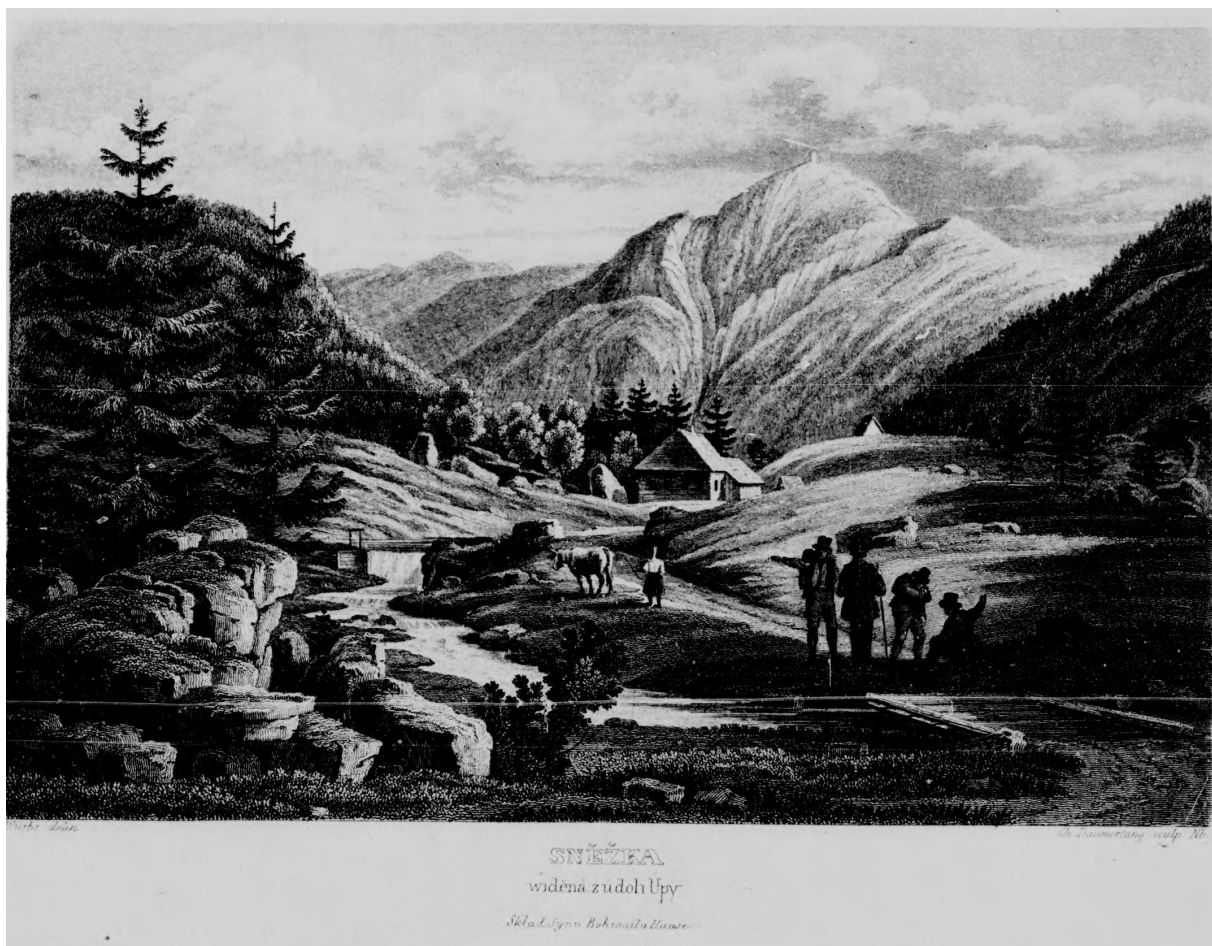
⁶⁶ Karel Antoniewicz, *Zpomínky na cestu přes Krkonoše*, *Květy* VI/1838, č.8.

⁶⁷ František Tomsa, *Přátelské dopisy z cesty na Sněžku*, *Česká včela* 1845.

⁶⁸ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, *Poutník*, roč.: II/1847.

Do textu cestopisů jsou často vkládány básně v češtině i v němčině (zvláště do cestopisu Myslimírova, který je velkým vyznavačem Polákovi *Vznešenosti přírody*), a také povídky a pověsti, které se ke Krkonošům a jejich zajímavostem vztahují.⁶⁹

Také styl prvních cestopisů by se dal označit za poetický. Zdůrazněn je osobní pohled a zážitky autora, časté je vybízení čtenáře k tomu aby hory sám navštívil.⁷⁰ Protiváhou bohaté obraznosti a poetického jazyka prvních cestopisů je nepřítomnost obrazového doprovodu. Z prvních třech cestopisů je ilustrován pouze cestopis Hanušův – rozměrnou rytinou/litografií s názvem „*Sněžka viděná z údolí Úpy*“. Zajímavé je, že byla zřejmě zhotovena přímo k tomuto článku, zobrazuje totiž jednu ze scén, popisovaných v cestopise – turisté procházejí kolem Úpy a „*zpytují horniny*“, v pozadí stojí několik vesnických stavení a domorodá žena s krávou. Vrcholek Sněžky se z části ztrácí v mracích, zřetelně se však rýsuje kaple sv. Vavřince.

c) Sněžka viděná z údolí Úpy, grafika z Hanušova cestopisu, 1847.

⁶⁹ Často se jedná o pověsti, v nichž vystupuje postava Krakonoše.

⁷⁰ Např.: Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 6.

I když si lze představit, že turista mohl tyto cestopisy pročitat přímo na horách, zdá se mi pravděpodobnější, že je četl spíše v pohodlí pražské kavárny, nebo v kupé vlaku mířícího z Prahy kamsi k Jilemnici. V horách by se podle těchto průvodců zřejmě asi neorientoval a dle mého soudu k tomuto účelu ani nebyly sepisovány. I když se zde objevují některé „praktické“ rady pro cestovatele, například stran počasí a vhodného vybavení, jedná se spíše o pokusy zprostředkovat čtenáři zážitek, který dost možná (zvážíme-li finanční náročnost turistiky v první polovině devatenáctého století), nikdy neprožije „na vlastní kůži“.

II.2. Turistický průvodce druhé poloviny století

O nějakých dvacet - třicet let později se situace mění. Hory byly mezitím turistům zpřístupněny zavedením železnice a první podnikavci se pustili do budování horských chat a turistických cest. V tomto kontextu se také objevuje médium, které se samo označuje za turistického „průvodce“.

František Vlastimil Kodym píše v předmluvě svého *Průvodce po Krkonoších* (1878): „*Ve všech oborech bohatá literatura naše postrádá doposud ještě praktických kněh cestopisných, kteréž by obecnstvu za průvodce a ukazovatele po milé vlasti naší i v cizině sloužily.*“⁷¹

Snaha být „*praktickou knihou cestopisnou*“ se odráží v jasné struktuře celého textu. Na začátku je v pětistránkové kapitole „*Některá předběžná připomenutí vůbec pro cestovatele*“ shrnuto, jak se má člověk připravit na cestování po horách, od sestavení rozpočtu po náležité stravování a pitný režim. Samozřejmostí je část věnovaná oděvům a vybavení a také oddíl o vhodných mapách, službách horských průvodců a o turistickém značení cest. Závěrem Kodym odkazuje na další literaturu⁷² a dodává: „*Budme vždy střídými, opatrnými a přiměřeně zvědavými, ať už cestujeme za účelem jakýmkoliv.*“

Následuje shrnující kapitola „*Krkonoše a Krakonoš*“, ve které je čtenář zevrubně seznámen s celým regionem. Obecný geografický výklad doplňují exkurzy do botaniky, geologie, meteorologie, národopisu a etymologie místních názvů. Kapitola je zakončena shrnutím legendy o Krakonošovi.

⁷¹ Fr. VI. Kodym, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str. 1.

⁷² Josef Beran Novopacký, *Vycházky na Krkonoše*, Světozor 1873; Karel Kořistka, *O Krkonoších*, Časopis Muzea království českého, 1876/IV, svazek 4.

Ve druhé části pak průvodce podrobně popisuje celkem sedm různých turistických tras po hlavním hřebeni – jejich východiště jsou v podhůří (povětšinou na místech, která jsou dostupná železnicí či poštovním dostavníkem), cílem je vždy Krkonošská bouda na úpatí Sněžky. Samostatná kapitola je pak věnována Sněžce – stavbám na jejím vrcholku a zážitkům, které zde turistu očekávají.

K průvodci je připojena jednoduchá mapka a odkazy na další literaturu. Jediným obrazovým doprovodem je celostránková litografie F. Liebschera s názvem: *Pohled na Studničnou horu a Sněžku z Liščí hory (od jihu)*. Na obrázku zřetelně rozeznáváme stavby na vrcholku Sněžky i několik chalup v podhůří. Dobře rozeznatelná je také cesta vedoucí přes sedlo Studniční hory směrem k Luční boudě.

d) Pohled na Studničnou horu a Sněžku z Liščí hory, Kodymův průvodce, 1885.

Až doposud by se mohlo zdát, že mezi staršími cestopisy a novějšími průvodci je zcela zásadní diskontinuita. Průvodce je oproti volně strukturovanému cestopisu poměrně přesně a funkčně uspořádán a je dle všeho míněn jako praktická pomůcka pro cestovatele, který hory skutečně navštíví.

Na druhou stranu Kodymův průvodce je stále psán „poetickým“ stylem, autor se čtenářem navazuje úzký vztah – oslovuje ho a otevřeně mu líčí své zážitky. Text je rovněž doplněn básněmi Aloise Jiráska a Františka Turinského a krkonošskými

legendami. Domnívám se proto, že takto koncipovaný průvodce mohl sloužit jak k domácímu čtení a snění o vzdálených horách, tak jako praktický průvodce pro turistu, který po horách skutečně putuje. Rovněž další průvodce z druhé poloviny devatenáctého století (Durychův z roku 1867 a Dobešův z roku 1884) stojí někde na pomezí mezi cestopisem a průvodcem, tak jak ho známe z dnešní doby.

Výraznou charakteristikou průvodců druhé poloviny století, kterou bychom neměli opomenout, je jejich vizuální atraktivita – umožněná jistě také rozvojem grafických technik, techniky tisku a později také rozvojem fotografie. Výtvarné ambice se odráží přímo v titulech průvodců – *Vycházka na Krkonoše, popisuje a kreslí Jan Dobeš; Cestopisné kresby Václava Durycha; Na výletech. Cestopisné obrázky jež dospělejší mládeži nakreslil Fr. V. Kodým*. Jednoznačně vizuálně nejatraktivnější je vydání Durychova průvodce z roku 1897, opatřené ilustracemi Václava Jansy, A. Hudce, F. Engemüllera, Vít Grussa s fotografiemi předních pražských fotografů – Jindřicha Eckerta a J.F. Langhanse.⁷³

Na stránkách těchto průvodců, mohl čtenář podniknout vzrušující cestu po Krkonoších, aniž by musel opustit pohodlí svého domova.

Obě formy, totiž cestopis, charakterizovaný volnou strukturou, subjektivním vyprávěním, obrazným a literárním jazykem, a průvodce – přísně funkčně vymezený a strukturovaný s důrazem na objektivní popis, se tedy ve druhé polovině devatenáctého století zřejmě prolínaly, či stály vedle sebe a navzájem se doplňovaly. Ostatně F. V. Kodým, autor prvního díla, které se označuje za „průvodce“, sepsal v roce 1885 také volnější, cestopisné líčení své cesty po Krkonoších v knize *Na výletech*, určené k poučení a pobavení *mládeže československé*.⁷⁴

II.3. Nejnovější průvodce

Spolu se zakládáním turistických spolků a zlepšováním turistické infrastruktury na konci devatenáctého století se dále zvyšoval počet návštěvníků hor a zvyšovala se také poptávka po publikacích, které by tyto návštěvníky bezpečně provedly po nejvýznamnějších zajímavostech Krkonoš. Vznikají tak nové turistické průvodce,

⁷³ Více k fotografování v horách viz: Pavel Scheufler, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002; Pavel Scheufler, *Jindřich Eckert*, Praha 1985.

⁷⁴ Fr. V. Kodým, *Na výletech*, Praha 1885.

kteře se výrazně odlišují od průvodců a cestopisů, kteře jsme sledovali v předchozích dvou kapitolách.

Nejvýraznější charakteristikou těchto nových průvodců je jejich strohost a stručnost, skloubená s prostým, levným provedením.

Jedná se povětšinou o malé knižičky (rozměr 10x20 cm) do 50 stran, takřka bez ilustrací, někdy opatřené schematickými mapkami, častěji však odkazující k mapám, kteře je třeba k průvodci dokoupit (např. Srpova podrobná mapa království českého a Kořistkova výškopisná mapa Krkonoš).⁷⁵

Za příklad tohoto nového typu průvodce můžou posloužit *Bucharovy výlety do Krkonoš* (1911) od Jana Buchara, významné osobnosti jilemnického odboru klubu českých turistů.⁷⁶ Průvodce je uspořádan následovně:

První část obsahuje jakýsi obecný popis hor, informace o turistice v horách (chaty, značení) a vhodném vybavení. Následuje nejrozsáhlejší část publikace – popisy jednotlivých výletů, uspořádané přehledně od jednodenních vycházek po několikadenní túry. Trasy jednotlivých výletů jsou popisovány strohým informativním stylem – často jen jako cestovní itineráře s uvedením důležitých orientačních bodů a vzdáleností. Zdůrazněny jsou pak možnosti ubytování a občerstvení na horských boudách. V závěru publikace jsou ještě připojeny jízdní řády vlaků a autobusů z Jilemnice do Prahy a seznam studentských ubytoven v horách.

Bucharova průvodce doprovází barevná mapka Krkonoš a kreslená panoramatická mapka výhledu ze Sněžky (oboje od Josefa Řeháka). Jiný obrazový materiál průvodce postrádá.

Dalším významným rozdílem, který vystoupí v porovnání se staršími průvodci a cestopisy je poměrně výrazná přítomnost reklamy. Reklama (nejen) na turistické vybavení, horské boudy a restaurace na několika místech přerušuje tok textu, objevuje se však také přímo v něm. Buchar neváhá čtenáři adresně doporučit, kde

⁷⁵ Podrobněji k mapám a mapování Krkonoš Eva Semotanová, *Cestovní a turistické mapy v českých zemích v 19. století*, in: Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Sborník příspěvků z konference konané 6.-8.9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, str. 483-488.

⁷⁶ Jan Buchar, *Bucharovy výlety do Krkonoš - s podrobnou mapou Krkonoš v barvách a nejnovějším rozhledem se Sněžky*, Jilemnice 1911.

Ize opatřit nejlepší turistickou lékárníčku či batoh a kam nejlépe zajít na oběd. Jak ještě uvidíme v následujících kapitolách, je dost dobře možné, že nacionální agitace často přítomná v dobové reklamě (*dobrý český výrobek, jediný český hostinec...*) mohla často zakrývat prozaičtější zájmy místních podnikatelů.

Celkovou podobu průvodců přitom jistě ovlivňovalo, pro jaké publikum byly psány. Jestliže ještě v polovině století byla turistika nákladnou záležitostí, vyhrazenou v podstatě jen těm nejmajetnějším, koncem století se horská turistika stávala přístupnější i pro „obyčejné“ lidi. Zvýšená poptávka po laciných průvodcích pak samozřejmě způsobila proměnu jejich podoby – od bohatě ilustrovaných, výpravných publikací typu Durychových *Cestopisných črt* k malému sešítku Bursíkova cestovního rádce, kterého si při jeho ceně 60 haléřů mohl dovolit prakticky každý.

Strohý informativní ráz, absence obrazového doprovodu, reklama. To jsou tři charakteristiky novějších průvodců – Bucharova (1911), Bursíkova (1903) a Josefa Kafky (1897/8?, 1908, 1914, 1921) – které lze sledovat i u prvních průvodců poválečných – třeba průvodce Bucharova nástupce Jindřicha Ambrože (20. léta 20. století)⁷⁷, ve kterém tvoří reklama již asi třetinu obsahu celého průvodce.

V této kapitole jsme popsali dva druhy pramenů, dvě různé literární formy, které čtenářům devatenáctého století přibližovaly oblast Krkonoše - cestopis a turistický průvodce. Starší cestopisy, které vycházely především v obrozenských časopisech jsme charakterizovali jejich umělecko-literárními ambicemi, narativní strukturou, subjektivním pohledem autora, zacílením na osobní prožitky a nálady z cestování a poetickým jazykem, který často přechází do veršů. Popsali jsme, že tyto cestopisy byly určeny publiku, které zřejmě nikdy Krkonoše nenavštíví, a že byly zřejmě čteny v kontextu domácnosti či města.

Zhruba od třetí čtvrtiny devatenáctého století jsme pak sledovali vznik média turistického průvodce – funkčně uspořádaného a strukturovaného textu, který slouží jako praktická pomůcka, pro všechny, kteří se sami vydávají na cestu po horách, který ale ovšem nerezignuje na estetickou stránku díla a svým poetickým obrazným jazykem připomíná starší cestopisy.

⁷⁷ Jindřich Ambrož, *Výlety na Krkonoše*, Praha 1926 (2. vydání).

Od počátku dvacátého století jsme pak poukázali na produkci levných turistických průvodců, dostupných nejširším společenským vrstvám, spojených s jistou „demokratizací“ ale i „komercializací“ turistiky.

III. Cestopisy první poloviny 19. století

První část následující kapitoly věnuji podrobnějšímu rozboru vůbec nejstaršího pramene, se kterým jsem v této eseji pracoval – analýze *Myslimírovy cesty po horách krkonošských* z roku 1823. Soustředím se na to, jaké zážitky jsou s krajinou krkonoš spojovány, zastavím se ale krátce také u struktury a stylu tohoto cestopisu a turistických reálií první poloviny devatenáctého století, čímž se pokusím se ilustrovat výklad předložený v předchozích kapitolách. Hlavní témata a motivy, které se v Myslimírově cestopisu objeví, se pak pokusím porovnávat s ostatními cestopisy z první poloviny devatenáctého století a dojít k určité širší interpretaci – „rekonstrukci“ turistické krajiny jako krajiny zážitků, tak jak se s ní mohli první turisté setkat v médiu turistického cestopisu první poloviny devatenáctého století.

III.1. Myslimírova cesta po horách krkonošských

„Veliký chrám přírody, hory krkonošské, obsahují krásného a vznešeného tolik, že pouť k jich oltářům, vždy trvalý dojem na ducha citlivého člověka působí, a v přírodě Boží kochajícího se přítele, který z rovin do těchto vrchů putoval, vždy ve vzpomnutí si na ně a v zamyšlení se do nich, co nejútěšněji oblaží.“⁷⁸

Na cestopisnou zprávu Josefa Myslimíra Ludvíka o cestě po Krkonoších jsem poprvé narazil v dubnovém čísle *Časopisu turistů* z roku 1900.⁷⁹ Několikastránkové vyprávění s názvem *Myslimírova cesta po horách krkonošských* zde bylo uvedeno jako přetisk cestopisu, který údajně vyšel poprvé v roce 1824 v časopise „*Čechoslovan*“ (sic). Přetisk byl uveden předmluvou Václava Řezníčka, ve které byl stručně představen autor cestopisu, Josef Myslimír Ludvík (1796-1856), náchodský

⁷⁸ Časopis *Čechoslav*, č.30/1824, str. 236-237.

⁷⁹ *Časopis turistů*, 4/XII., 1.4. 1900.

kanovník, významný představitel „českého vlasteneckého duchovenstva“, literát a hlavně turista průkopník, „český turista let dvacátých“.

Postava buditelského faráře Myslimíra⁸⁰ zde byla vylíčena natolik barvitě a dramaticky (včetně podrobností kriminálního incidentu na faře v Boušíně, ve kterém Myslimír sehrál zároveň roli oběti i „detektiva“ celého případu), že jsem zpočátku pochyboval o věrohodnosti této postavy i celého cestopisu. (Řezníček navíc v úvodu tvrdil, že originál cestopisu se již nedá nikde sehnat).

První vydání jsem ale později skutečně našel, nikoliv však v časopise Čechoslovan, ale v týdeníku „Čechoslav“, kde vycházel na pokračování od července roku 1824 pod názvem *Myslimír, po horách krkonošských putující*.⁸¹

Postava Myslimíra Ludvíka se nakonec také ukázala skutečnou. Myslimír je mimo jiné autorem několika dalších časopisecky publikovaných cestopisů: *Helvecie saská* (v časopise Poutník slovanský, 1826), *Ovinu místné dějinné popsání* (Čechoslav, 1825), *Braziliánské noci* (Čechoslav, 1825)⁸² a několika dalších písemností, které lze dohledat v Národní knihovně ČR v Praze. Zmiňovaný Václav Řezníček také ztvárnil postavu a osudy faráře Myslimíra ve své knize povídek a vzpomínek na kraj kolem České Skalice „*U českého Iva, historie z doby rozruchu*“ z roku 1883.⁸³ Postava dobrého vlasteneckého kněze Havlovského, která se objevuje v Jiráskově knize „*U nás*“, je dle Václava Řezníčka, také údajně inspirována osobností Josefa Myslimíra Ludvíka.⁸⁴

Myslimírovův cestopis je nejstarším pramenem, se kterým jsem v této eseji pracoval. Dle autora byl sepsán v roce 1823, publikován pak v roce 1824 na pokračování v časopise Čechoslav, první část jako úvodní článek čísla 27.

Čechoslav, který vycházel s podtitulem „*Národní časopis pro Čechy a Moravany*“ by se dal označit jako časopis „společenský“. Od roku 1820 jej v Praze vydával Václav

⁸⁰ Jméno „Myslimír“ patří ke skupině jmen, které přijímali příslušníci jungmannovské generace jako symbolické přihlášení se k obrozenskému hnutí. Jména byla povětšinou tříslabičná a připojovala se mezi křestní jméno a příjmení – konkrétně Myslimír odkazuje k početné skupině jmen vztahujících se k motivu boje a míru – Libomír, Slavomír, Mirovít (se kterým se rovněž setkáváme v Myslimírově cestopisu). K obrozenským jménům: Vladimír Macura, *Znamení zrodu*, Praha 1995, str.118.

⁸¹ Časopis Čechoslav, č. 27-29/1824, od 3.7. 1824.

⁸² Veronika Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozenské literatuře*, diplomová práce na FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, str. 17.

⁸³ Václav Řezníček, *U Českého Iva. Historie z doby rozruchu*, Ottova laciná knihovna národní č.55, Praha 1883.

⁸⁴ Časopis turistů, 4/XII.,1.4. 1900, str. 154.

R. Kramerius.⁸⁵ Časopis otiskoval krátké povídky (často s vlasteneckou tematikou), anekdoty, poezii, zprávy ze společenského života v Praze a novinky z oblasti „*vědomostí a literatury*“. Jeho čtenáři byli patrně pražští měšťané, příslušníci česky mluvících společenských elit let dvacátých.

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, Myslimírův text je více cestopisem, než průvodcem, tak jak ho známe z druhé poloviny či konce století. Čtenáře neseznamuje s turistickou infrastrukturou v horách (téměř žádná v této době v podstatě ještě ani neexistuje), nepředestírá před něj možnosti výletů, ani jej neinformuje o cenách na horských boudách. Jde zde především o cestopis, zprávu o putování, která má čtenáři přiblížit krásy a snad i atmosféru hor, do kterých sám možná nikdy nezavítá. Přestože Myslimír píše, že „*na Krkonoše...každoročně veliké množství přírody milovníků, nedbajíce rozličných strojených i přirozených obtíží putuje*“⁸⁶, stále je dostatečně patrné, že jde spíše o záležitost exkluzivní, vyhrazenou jen pro několik vyvolených. Na jiném místě píše: „*A tak pocítivše radosti o nichž mnoho tisíců lidí ani pomyslu nemá...*“⁸⁷

Z reálií, které lze z tohoto cestopisu vyčíst, je dostatečně patrné, že horská turistika ve dvacátých letech ještě skutečně zdaleka nedosahovala takové intenzity jako ve druhé polovině, a především pak na konci 19. století. Na vrcholu Sněžky doposud stojí jen kaple svatého Vavřince, touto dobou sloužící jako noclehárna pro turisty.. Za hezkého počasí sem přichází dvě podnikavé děvečky z blízké boudy, a jak Myslimír - možná poněkud s pohoršením - dodává, kávu a chleba s máslem servírují přímo na bývalém oltáři. Při první návštěvě zde Myslimír se svým společníkem, akademickým malířem, skrývající svou pravou totožnost pod iniciálou „K“ a s horským průvodcem přespávají v přístěnku kaple. Společnost jim přitom dělá dalších pět poutníků, ze Slezska. Během druhého, dvoudenního pobytu na Sněžce se pak na vrcholku hory vystřídá jen asi dvacet pět osob, mužů i žen, opět především ze Slezska a Pruska.

⁸⁵ Miroslav Laiske, *Časopisectví v Čechách 1650-1847*, Praha 1959.

⁸⁶ Časopis *Čechoslav*, č.27/1824, str. 53.

⁸⁷ Tamtéž, str. 229.

e) Interiér kaple sv. Vavřince na Sněžce, přeměněné na turistickou boudu. Kolorovaná litografie E. Sachse, 1. polovina 19. století. (Krkonošské muzeum Vrchlabí)

Myslimírův cestopis tedy není průvodcem, tak jak ho známe z druhé poloviny devatenáctého století, natožpak jak si představíme turistického průvodce dnes. Na druhou stranu Myslimír není jen vypravěčem své vlastní cesty, v průběhu vyprávění na několika místech povzbouzí čtenáře k tomu, aby se sami vypravili do „*Velikého chrámu přírody, hor krkonošských*“, radí jim buď nepřímo vyprávěním o svých vlastních zkušenostech, jak se vyrovnávat s nástrahami počasí na horách a jaké na cestu zvolit vybavení - v jeho podání to ovšem není jen vhodné oblečení, ale také kniha nebo malířský stojan a barvy.

Myslimírův cestopis tak plní funkci, kterou později převezme turistický průvodce – seznamuje čtenáře s krajinou, podnebím, hlavními přírodními a kulturními zajímavostmi hor, a co je možná nejpodstatnější, vybavuje ho určitou slovní zásobou, která mu později umožní vyjádřit a reflektovat jeho vlastní zážitky a dojmy z cestování. Určitým způsobem ho připravuje na to, co bude v horách zažívat, a zároveň představuje měřítko, kterým může čtenář-turista poměřovat intenzitu svého vlastního zážitku.

V následujících odstavcích se nejprve zaměřím na strukturu Myslimírova cestopisu a styl, kterým je cesta popisována. Od formy cestopisu se poté obrátím k obsahu, zvláště pozorně budu sledovat, jak je v textu tematizován turistický zážitek hor.

Struktura Myslimírova cestopisu je poměrně volná, po krátkém prologu o smyslu cestování vůbec⁸⁸ následujeme náchodského kanovníka a jeho přítele, malíře „K“, kteří vystupují postupně z údolí až na hlavní hřebeny Krkonoš. Krátce se zastaví na Sněžce a sestoupí na slezskou (dnes polskou) stranu, aby si prohlédli zajímavosti slezského podhůří. Posléze se opět vracejí na Sněžku, kde pobudou celé dva dny. Popis zážitků ze Sněžky vůbec zabírá značnou část celého cestopisu.

Poté se cestovatelé obrací k české straně hor a postupně prochází místa, která se postupem času stanou hlavními atrakcemi Krkonoš – Luční boudu, jezero Veliký rybník, Petrovu boudu, Sněžné jámy, Polední kámen, pramen Labe a dva vodopády – Labský a Cakopád.

Popis cesty po hlavních „přírodních znamenitostech“ krkonošských hřebenů zde končí, Myslimír se vydává do českého podhůří – prochází město Vrchlabí, obdivuje zámek, na hřbitově a v děkanském kostele ho zajímají česky psané náhrobky a nápisy, setkává se s jakýmsi vlasteneckým básníkem Mirowitem.⁸⁹

Závěrem shrnuje dojmy, které v poutníkovi zanechává pobyt na horách, a jelikož dojmy zvláště silnými působí podle Myslimíra panoramatické výhledy, následuje určení dvou míst, odkud je údajně nejlepší výhled na celé hory (obě místa jsou na slezské straně hor) a popis celého krkonošského panoramatu.

Cestopis je zakončen epilogem, básní, která má vystihovat zážitek hor a dojmy, které na člověka hory zanechávají (podrobněji se u ní zastavíme v dalším výkladu).

Styl Myslimírova cestopisu bych označil jako narativní – jedná se o vyprávění v první osobě, sledující cestu obou poutníků po horách. Jazyk je poetický, volně přechází od líčení krajiny k líčení vlastních zážitků, vnitřních stavů a pocitů cestovatele -

„bedlivého pocestníka brzo hluboký cit vyšší neobmezené bytosti zaujímá, brzy ho jakési outlé tiché doufání a tušení blaží, brzo zas úzkost a hrůza pronikne duší jeho...autlé tušení a vraucí žádostivost rozvlaží ho“⁹⁰ (při pohledu na západ slunce).

⁸⁸ „Chudí putují na místa posvátná, bohatí na místa rozkošná...první bud' z lásky k Bohu a k uctění svatých, druzí za příčinou tělesných neduhů a churavosti...já jsem vykonal pouť na místo posvátné i rozkošné, ducha a mysli zajímaví...“ Časopis Čechoslav, č.27/1824, NK ČR Praha, str. 53.

⁸⁹ Srov. pozn. 78.

⁹⁰ Časopis Čechoslav, č.30/1824, str. 236.

Vyprávění místy dokonce přechází do veršů, jako při druhém výstupu na Sněžku, kdy je ve verších popsána nejprve samotná Sněžka a posléze také dojmy z východu slunce na jejím vrcholku.

Příznačné je, že v přetisku cestopisu z roku 1900 byly tyto veršované části zredukovány, případně zcela vyškrtuty a ponechána byla vlastně jen závěrečná krátká báseň – epilog. Zda byl cestopis redakčně krácen z prozaického důvodu nedostatku místa, či zda spíš již byla tato poetika se svou archaickou češtinou pro čtenáře konce 19. století nesrozumitelná, zůstává otázkou. Při bližším zkoumání lze však každopádně snadno vysledovat, že všechny veršované pasáže pochází ve skutečnosti z básnické skladby Miloty Zdirada Poláka „*Vznešenost přírody*“ (1819). Myslimír tyto verše (z neznámých důvodů) přepisuje bez odkazu k původnímu autorovi, vliv Poláka na jeho cestopis je však zřejmý a Myslimír se sám na jednom místě přiznává, že při pobytu na Sněžce si údajně krátil čas četbou právě z Polákovy *Vznešenosti přírody*.

Následující interpretaci Myslimírova cestopisu jsem tedy pokusil opřít o kontext Polákova díla, které vyšlo v kompletní verzi krátce před Myslimírovým cestopisem, roku 1819 v Praze.

Postava Matěje Miloty Zdirada Poláka (1788-1856), vojáka, učitele literatury a spisovatele dnes bývá literárními historiky řazena do kontextu preromantismu.⁹¹ Z jeho děl se nejvíce proslavily cestopis z putování po Itálii, kterou navštívil coby důstojník císařské armády v letech 1815 – 1818, a právě básnická skladba „*Vznešenost přirozenosti*“ s podtitulem „*V slávozpěvích na Tvorce*“, která vycházela nejprve časopisecky v beletristické příloze Hromádkových *Císařsko královských vídeňských novin* v roce 1813. Upravená a zkompletovaná verze pak vyšla v Praze roku 1819 pod názvem „*Vznešenost přírody*“.⁹² Ve své době zaznamenala báseň značný úspěch a uznání předních osobností české obrozenecké kultury (nadšeně na ni reagovali Šebestián Hněvkovský, Antonín Jaroslav Puchmajer, Josef Jungmann, František Palacký) a jistě bychom ji našli v knihovně mnohé měšťanské domácnosti první poloviny devatenáctého století.

⁹¹ Milota Zdirad Polák, *Vznešenost přírody*, Blansko 2002, doslov Miloše Pohorského.

⁹² S její přípravou údajně Polákovi pomáhali Josef Liboslav Ziegler a Josef Jungmann.

Polák je dnes označován za preromantického básníka, jehož poezie stojí někde na pomezí klasického básnictví a experimentu s novými formami i poetikou. Dle Miloše Pohorského nacházel Polák své básnické vzory v anglických osvíceneckých básnících 18. století a navazoval tedy na tradici představy přírody jako harmonického, Bohem stvořeného řádu (Kosmu). Zároveň je však Polák inspirován také ideálem nespoutané rousseauovské přírody.

Kontrastu mezi přírodou jako řádem a přírodou jako nespoutaným živlem odpovídá ve *Vznešenosti přírody* také kontrast formální. Polák částečně respektuje klasický řád básně – skladbu uvádí prologem v hexametrech, zároveň ale experimentuje s časomírou a jinými básnickými prostředky, které v jeho době ještě nebyly zcela obvyklé.

Tajemství přírody, její protiklady a rozporuplné pocity, které zážitek přírody vzbouzí v lidském nitru, jsou ústředním motivem celé skladby a jako takové dle mě přechází také do Myslimírova cestopisu. Objevují se přímo, ve zpola přiznaných citacích ze *Vznešenosti*, i nepřímo, v poetice s jakou Myslimír popisuje krajinu a dojmy, které v něm vyvolává.

Klíčovým motivem, který se u Myslimíra vztahuje k zážitku horské krajiny, je metafora „divadla“. Poutník je pozorovatelem monumentálního představení přírody, která mu zde předvádí své uchvacující drama náhlých proměn a zvrátů a vzbuzuje v něm hluboké dojmy sahající od blažených pocitů až k hrůze a strachu.

Horská krajina Myslimírova cestopisu je, podobně jako krajina Polákova, charakterizována protiklady. Hory jsou: „*Strašlivé strminy skalní, ticho mrtvé.... Příroda zde již jako odumřela, žádný zelenající se stromek, žádné barevné kvítko, žádný žbluňkavý potůček ...*“, zároveň však hory „*mají své zvláštní vnady a rozkoše...jemné modro nebeské, tiché povětří, skvělost planoucího slunce...blažený pocit věčného míru*“.⁹³

Co má cestovatel v horách vyhledávat, je právě tento zážitek nádherného a zároveň děsivého divadla, které pohne jeho city a zanechá v něm hluboké dojmy.

Takové děsivé divadlo se dá zažít jak při sledování změn počasí na vrcholu Sněžky, tak při sledování západu a východu slunce („*Vážně vznešené divadlo rozvine se před očima na úsvitě, kdy údolí ještě v hlubokém soumraku spočívá a první paprskové vystupujícího slunce za horami šedými kobku pozlacují*“), ale také při

⁹³ Časopis *Čechoslav*, č.30/1824, str. 210.

pohledu do hlubokého „hrůzohrozného“ úpského údolí, nebo zdánlivě bezedného jezera Velikého rybníku. Zvláště působivé divadlo pak turista zažívá u Labského vodopádu a Cakopádu.

Intenzitu (kvalitu) zážitku může přitom u Myslimíra turista sám ovlivnit, třeba tak, že vyhledá místo, odkud je vidět nejširší panorama, nebo tak, že sestoupí po žebříku do skalnaté rokle pod vodopádem, odkud je pohled na padající masu vody daleko působivější než shora. Rovněž již zmiňovaná četba na vrcholku hory je technikou intenzifikace zážitku. A konečně dojmy z cesty po horách umocňuje i fyzická námaha a nepohoda cestování, jak zazní v závěrečných verších (opět z Polákovi Vznešenosti přírody):

*Potně dobývá si chodec radost,
K výsostem když modrým vstupuje,
Ale výhled krásný duchu činí zadost,
An vždy kouzelně se zvětšuje*

...

*Z výsosti k rovinám podívání
Nalézá v milém svět pomíchání*

III.2. Turistika jako exkluzivní záležitost vyhrazená „citlivým“ lidem

V následujícím výkladu porovnáme Myslimírův cestopis se dvěma dalšími tituly první poloviny devatenáctého století. Oba cestopisné články - *Cesta přes Friedland na Krkonoše* (1846) od Josefa Friče i *Cesta na Sněžku* (1847) Karla Hanuše - vyšly v časopise Poutník, o kterém již byla řeč v kapitole o cestopisech a průvodcích.

Ve všech třech sledovaných cestopisech z první poloviny devatenáctého století se turistický zážitek jeví být záležitostí veskrze exkluzivní, nedosažitelnou „obyčejným“ lidem, záležitostí, která je vyhrazena především umělcům - básníkům a malířům, kultivovaným citlivým jedincům, kteří dokáží intenzivně vnímat svět okolo sebe. Zážitek přitom umocňuje relativní osamění poutníka, či intimní společnost několika málo přátel. Již Myslimír putoval po horách jen se svým přítelem, malířem panem „K.“, a ovšem také v doprovodu horského průvodce, bez nějž v této době zřejmě vůbec nelze takovouto cestu podniknout. Rovněž Frič s Hanušem putují po horách

ve dvojicích a v doprovodu zkušeného průvodce, posledně jmenovaní si pro cestu úpským údolím dokonce najímají i domorodce, kteří jim nesou zavazadla, zatímco se páni turisté „loudají kolem Úpy a zpytují horniny“.⁹⁴

Turistika obecně je ve všech třech cestopisech představena coby ušlechtilá aktivita, osvobozující jedince z každodenní šedi městského života. Frič se před cestou dojemně loučí s Prahou, zároveň se však vyznává z potěšení, které mu rozloučení s městem poskytlo: „cítíl jsem se tak svobodným, tak jarým, že se mně zdálo, jako kdyby byl centýř těžkých myšlenek a starostí ze mě spadl.“⁹⁵

Zážitek putování po horách pak uchvacuje duši i tělo citlivého člověka a zanechává v něm silné dojmy, které se mu budou vybavovat i po návratu do města.

„Tyto mohutné pokojné hory tajnou mocí se zmocňují srdce našeho a vyplňují je citem nevýslovným. Prsa se dmou, jak by se rozšiřovala duše... a něco nás tísní jako bychom nemohli obsáhnouti cit rostoucí, což v nás budí cit bolný jaksí, ale přece tak příjemný.“⁹⁶ Obdobně v závěru: „A přáti jest, aby tyto naše hory od nás častěji navštěvovány byly neb krásné divy přírody šlechtí cit a rozšiřují srdce naše, mohutné mírné hory umírňují burácející moře vášní, veliké pevné úmysly tvoří se v horách stálých a času vzdorujících.“⁹⁷

Nyní se pokusím popsat, co přesně tyto zážitky u prvních turistů vyvolává, jaké jsou hlavní turistické atrakce Krkonoš jako turistické krajiny první poloviny devatenáctého století a jakými způsoby lze dle třech analyzovaných cestopisů tento zážitek intenzifikovat. V hlavní části analýzy prvních turistických cestopisů se pak zaměřím na sjednocující koncept zážitku hor jako „divadla“ přírody - přírodních živlů, který jsme již měli možnost sledovat u J. Myslimíra Ludvíka, respektive Miloty Zdirada Poláka, a pokusím se ho, především s pomocí knihy Orvara Löfgrena, zařadit do širšího kontextu počátků moderní turistiky v Evropě a USA.

⁹⁴ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 3.

⁹⁵ Josef Frič, *Cesta přes Friedland na Krkonoše*, Poutník, roč.: I/1846, str. 120.

⁹⁶ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 1.

⁹⁷ Tamtéž, str. 6.

III.3. Turistické cíle

Turistickým cílem je v zásadě celá oblast Krkonoš s její přírodou, obyvateli, horskými boudami, prvními turistickými restauracemi a krakonošskými pověstmi. Některé atrakce jsou však pochopitelně významnější než jiné.

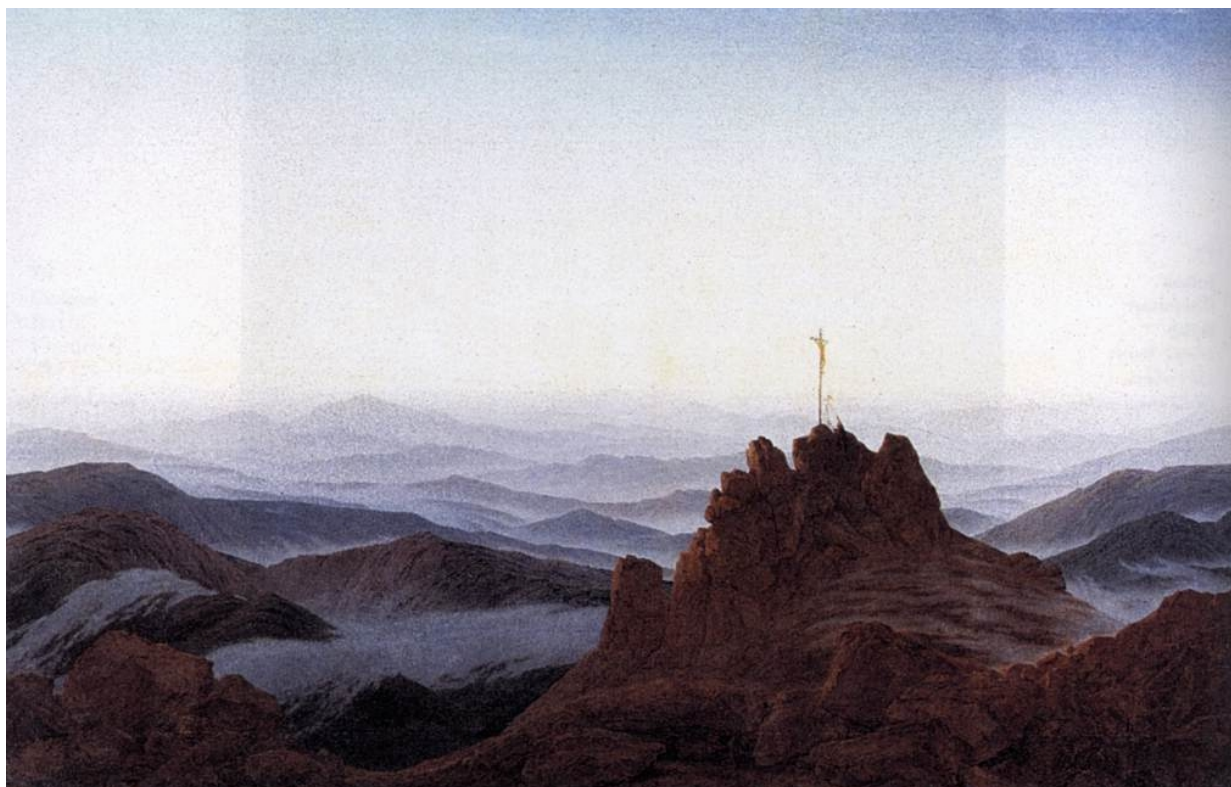
Celkově je ve všech třech cestopisech hlavní atrakcí příroda v širokém slova smyslu – samotné hory (všechny tři cestopisy podrobně vypočítávají místa, odkud je nejlepší pohled na panorama hor⁹⁸), jejich podnebí s náhlými změnami počasí (jak jsme již měli možnost vidět u Myslimíra), skály, vodopády a květena v horských údolích. Jen výjimečně jim může konkurovat nějaký lidský výtvar – jako zříceniny starých hradů (Frýdlantského hradu a slezského hradu Kynastu) u Josefa Friče, kterým jako „*svědkům slavné minulosti*“ autor věnuje značnou část svého cestopisu.

Co pak v prvních turistických cestopisech poutá nejvíce pozornosti, jsou následující zážitky: zážitek dalekého výhledu spojený se sledováním západu a východu slunce na nejvyšší hoře Krkonoš Sněžce a zážitek, který turistovi skýtá pozorování vodopádů (Labského vodopádu, Cakopádu, Pančavy, Mumlavského vodopádu a vodopádu Kochly).

III.4. Slunce „paprsky svými kobku pozlacující“

Daleký výhled je hlavní devizou hor. Nejpůsobivější je pochopitelně na Sněžce, za pozornost ovšem stojí také výhledy z dalších krakonošských vrcholů – Velikého kola, Krakonoše a Studniční hory. Výhled do kraje je zvláště působivý při východu a západu slunce – turisté si tedy pobyt na Sněžce povětšinou plánovali tak, aby si zde mohli vychutnat oboje, ranní rozbřesk i večerní západ slunce a neváhali vynaložit nemalou námahu, aby zde tyto vzácné okamžiky zastihli. Později se v místních boudách (Pruské a Pražské) vžila praxe ranního buzení turistů vyzváněním zvonu, které je mělo upozornit, že bude možno sledovat zvláště vyvedený východ slunce.

⁹⁸ Nejčastěji jsou zmiňována místa na slezské straně hor kolem Slezských Teplíc, odkud hory působí zvláště mohutně a majestátně.

f) Východ slunce v Krkonoších, C.D. Friedrich, 1810-1811

Myslimír popisuje dojmy ze sledování východu a západu slunce hned na několika místech: „Vážně vznešené divadlo rozvine se před očima na úsvitě, kdy údolí ještě v hlubokém soumraku spočívá a první paprskové vystupujícího slunce za horami šedými kobku pozlacují... Jiné opět divadlo utěšeně vznešené udá se názoru duše jemné, když se slunce k západu chýlí, přechází světlo polední v jemné libostné světlo večerní... celé údolí tak čarokrásně ojasněno jest a v nejspanilejších barvách se mění.“⁹⁹ ...„Neznámé pocity zaujmou člověka a jimi opojený duch jeho horuje v úsvitě, kterým královna denní při svém loučení obestřela hory.“¹⁰⁰

Obdobně se vyjadřuje Hanuš: „dychtivě jsme vystoupili na horu, a tu se před námi prostírala nesmírná krajina. Zotavivše se v kapli, připravili jsme se na východ slunce. Nelze popsat čarokrásu tohoto výjevu.“¹⁰¹

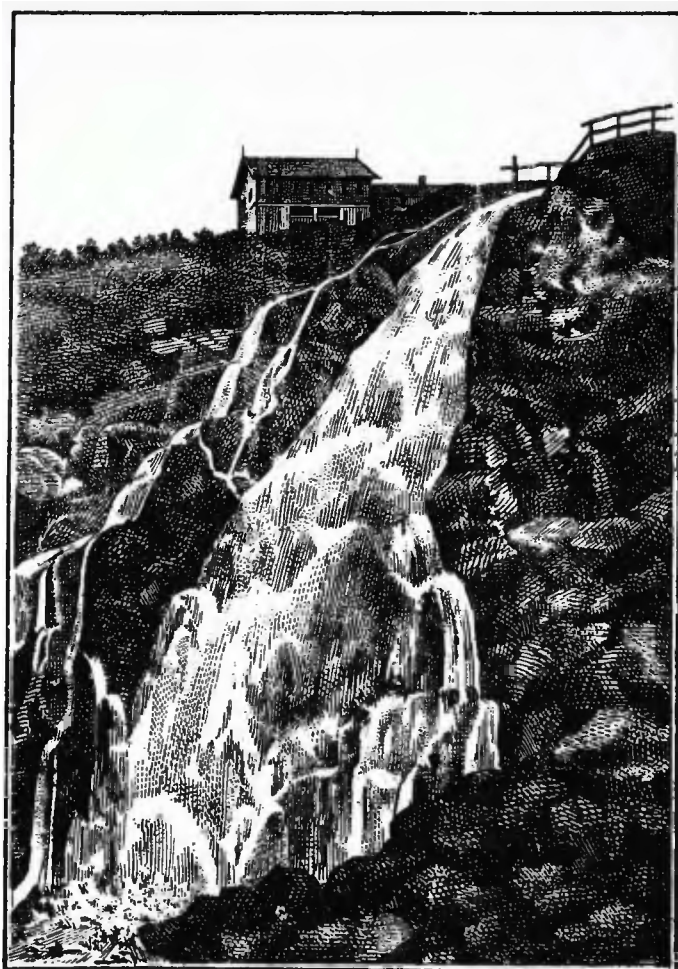
Zážitek východu a západu slunce je tedy popisován jako mimořádně působivý výjev, který pohne city člověka a zanechává ho v rozpoložení, ve kterém dost dobře nedokáže popsat své pocity, a zůstává tak pouze užaslým pozorovatelem tohoto „vznešeného divadla“.

⁹⁹ Časopis Čechoslav, č.27/1824, str. 221.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 222.

¹⁰¹ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 5.

Technikami intenzifikace zážitku západu slunce, tak jak jsou popisovány prvními turisty, přitom mohou být ztišení a koncentrace, spojená s osaměním a posilovaná odtržením od ruchu městské civilizace (právě proto si možná o pár let desítek let budou turisté stěžovat, že jim celý dojem ze západu slunce pokazili hlasitým hovorem a bezohledným chováním „ti druzí“ - nevychovaní, vulgární turisté), ale také natolik technická pomůcka jako Plesův dalekohled (Hanuš), nebo již zmiňovaná četba knihy – Vznešenosti přírody – u Josefa Myslimíra Ludvíka. Ještě později se objeví další prostředek, který umocní zážitek výhledu, totiž vyhlídková věž. Jedna z prvních byla zbudována na vrcholku Žalý v roce 1836.¹⁰²

Labský vodopád.

g) Vyobrazení Labského vodopádu z průvodce Jana Dobeše, 1884

¹⁰² Starší dřevěná rozhledna byla přičiněním hraběte Harracha v roce 1889 nahrazena montovanou železnou vyhlídkovou věží s restaurací. 18 metrů vysoká kamenná rozhledna zde stojí od roku 1892.

III.5. Vodopády a „kult úžasu“

Zážitek, označovaný jako (působivé, úchvatné...) „divadlo“, se odehrává rovněž u vodopádů – u Myslimíra u Cakopádu (*Zaken*) a vodopádu Labe, u Friče u vodopádu Kochly na slezské straně hor. Zneklidňující dojmy, které vzbuzuje běsnění vodního živlu, jsou u Friče ještě umocněny pověstí, která se k vodopádu váže.

Slezský průvodce vypráví Fričovi příběh o ženě, která kdysi dávno spadla z vodopádu a zachránil ji záhadný cizinec v mysliveckém oděvu, údajně snad duch samotného Krakonoše.¹⁰³ Stejná historka se o rok později objeví i u Hanuše¹⁰⁴, zde ji ale vypráví krčmářka z Hübnerovy boudy jako svůj vlastní zážitek, který se jí stal před dvaceti čtyřmi lety. Pro nás může tato historka sloužit jako doklad o putování jednotlivých motivů, obrazů a příběhů mezi různými médii, zároveň však také může poukazovat k postoji, který k mohli k „těm podivným výstředníkům z města“, prahnoucím po dechberoucích zážitcích - trávících čas takovými podivnostmi, jako zdlouhavým vasedáváním při západu slunce, zaujímat místní obyvatelé, jejichž hlasy k nám bohužel nedoléhají tak často jako hlasy turistů.

Ale zpět k vodopádům. Emocionální napětí, které v prvních turistech vyvolává běsnění vodního živlu je samozřejmě možno intenzifikovat, podobně jako v případě sledování východu a západu slunce. U krkonošských vodopádů, které při obvyklém nedostatku vody během léta rozhodně nedosahují takové velkoleposti jako Niagara či vodopády v Alpách, je určitá technika intenzifikace zážitku téměř nutností. Důležitou roli zde pochopitelně hrají fantazie a celkové naladění či koncentrace pozorovatele – od druhé poloviny devatenáctého století je však, alespoň v případě vodopádů, možno vzrušující zážitky vyvolat i využitím různých technických inovací.

Na většině krkonošských vodopádů se ve druhé polovině století objevují umělé nádrže zadržující vodu, kterou je pak možno jednorázově vypustit, aby se tak zvýšil celkový „efekt“ vodopádu. Na vodopádu Pančavy v Labském údolí tyto nádrže zbudoval podnikatel Josef Schier z Horní Rokytnice roku 1859. Stavidlo nádrží se vypouštělo na požádání turistů za 10 krejcarů či 15 feniků za osobu a turisté si mohli pohled na vodopád vychutnávat z dřevěné terasy, vedle níž byl umístěn malý bufet

¹⁰³ Josef Frič, *Cesta přes Friedland na Krkonoše*, Poutník, roč.: I/1846, str. 140.

¹⁰⁴ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 5.

s občerstvením. Obdobné zařízení vzniklo v této době také na Labském vodopádu, kde jsou zbytky nádrže údajně k vidění dodnes.¹⁰⁵ Pokud bychom sledovali tradici budování těchto zařízení dále v devatenáctém století, zpozorovali bychom, že toto „vylepšování“ postupně otupovalo původní divokost, kterou na ní obdivovali první turisté, a že bylo přinejmenším některými turisty považována za pouťovou atrakci nevhodnou pro skutečného cestovatele. Josef Aleš „Lyžec“, jeden z nástupců Jana Buchara ve vedení jilemnického klubu KČT začátkem 20. století obdivoval spíše vodopády ponechané bez těchto „vylepšení“ „*Vysoká štíhlá Pančice, skvost jako ze Švýcar neb Norska vypůjčený, tentokrát nevyumělkovaná stavidly.*“¹⁰⁶ Většina umělých nádrží na krkonošských vodopádech byla později zrušena v souvislosti s rostoucí snahou o ochranu krkonošské přírody.

h) Stavidlo na vodopádu Pančavy, diapozitiv používaný při Bucharových přednáškách, 1904.

Obliba, kterou si k vodopádům vypěstovali turisté na obou březích Atlantiku, měla dle Orvara Löfgrena své kořeny v tradici cestování do Itálie, během níž (nejen) angličtí

¹⁰⁵ Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 85.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 102.

gentlemanů navštěvovali krajinu a vodopády v Tivoli.¹⁰⁷ Zážitek cesty do Itálie v sobě spojoval nejen poznávání „kořenů“ evropské kultury, umění a vzdělanosti, sloužil rovněž jako jistý přechodový rituál mezi dětstvím a dospělostí šlechtických a později měšťanských synů. Zážitky a dojmy z italské krajiny, které si mladí kavalíři přiváželi domů později sloužili jako určité měřítko, kterým tito lidé posuzovali estetické hodnoty své vlastní, domácí krajiny. Jestliže se obliba vodopádů zrodila v krajině kolem Říma, největšího rozmachu dosáhla v USA přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Výsadní postavení zde měly pochopitelně vodopády Niagarské, které se později staly klasickou destinací pro mladé páry na svatební cestě (což byla vlastně také velká novinka devatenáctého století). Co však na vodopádech tolik lákalo?

Vodopád jakoby oslovoval všechny lidské smysly – skýtal nejen pohled na vodní víry a tříštění vodní pěny, jeho burácení zasahovalo také sluch, jeho chladná voda se dala pít, dalo se v ní (při troše odvahy) také koupat. Vodopád představoval běsnící živly přírody, které přesahují člověka – ušlechtilé nebezpečí, které ale zároveň nebylo přímo životu nebezpečné.

Löfgren v této souvislosti hovoří o rozmachu takzvaného „kultu úžasu“ (*cult of the Sublime*). V dobovém slovníku, Diderotově encyklopedii, je tento pojem vysvětlen jako: *prahnutí po všem, co překvapuje ducha a vzbuzuje pocity strachu*.¹⁰⁸ „Užaslým“ pohledem se příroda jevila jako divoká, dechberoucí, grandiózní, majestátní a jejího pozorovatele zasahovala natolik, že často zůstával v údivu stát, neschopen své zážitky popsat slovy. „Kult úžasu“ měl dle Löfgrena svůj původ v romantické filosofii a výtvarném umění a nahradil dřívější „kult pitoresknosti“ (malebnosti) spojený s prvními romantickými parky a oblibou hradních zřícenin. „Užaslí“ diváci toužili po větším vzrušení, vyhledávali divočejší odlehlá místa – již zmiňované vodopády a pochopitelně také horské hřebeny – nejprve především Alpy, které se brzy ocitli v cestovním itineráři evropské *Grand Tour*, posléze i hory další.

Malý exkurz k oblibě vodopádů a „kultu úžasu“ nás přivádí zpět do Krkonoš a k domácím turistům, kteří ve svých horách zakouší zážitek „vznešeného divadla“ přírody. Souvislost obou fenoménů je zřejmá. A lze tak snad prohlásit, že romantické

¹⁰⁷ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002, kap. „*An ultimate waterfall*“, str. 28.

¹⁰⁸ Löfgren cituje: D.G. Charlton, *New Images of the Natural in France*, Cambridge 1984, str. 57.

prožívání krajiny, které se objevuje nejprve v západoevropských zemích se postupně prosazuje i u nás.

Zařazením domácího turismu do kontextu romantického „kultu úžasu“ se možná dopouštíme až přílišného zevšeobecnění, které opomíjí některá specifika domácí turistické tradice, ke kterým bych se chtěl v tomto eseji ještě vrátit (především k otázce nacionální), zároveň se však jeho prostřednictvím dostáváme k dalšímu tématu, či lépe řečeno procesu, kterým se budeme zabývat při analýze průvodců a cestopisů z druhé poloviny devatenáctého století, totiž k procesu postupného otupování „úžasného zážitku“, v krajině která je zaplňována novými skupinami turistů, jejich aktivitami a zážitky, s nimiž se již staří turisté nedokážou plně ztotožnit.

III.6. Turistická krajina Krkonoš první poloviny devatenáctého století

Turistický zážitek, tak jak je konstruován v cestopisech z první poloviny devatenáctého století, je tedy charakterizován svou exkluzivitou, zaměřením na přírodu a přírodní atrakce, o kterých se hovoří v pojmech „divadla přírody“, respektive „kultu úžasu“ propojeného s romantickým prožíváním krajiny a člověka jako její součástí. Některé motivy „divadla přírody“ přetrvávají i ve druhé polovině století (obliba vodopádů, daleké výhledy, východ a západ slunce), i když se může proměňovat jejich význam i formy, pomocí nichž budou reprezentovány (oleje a rytiny postupně nahradí pohlednice a fotografie) – otázkou je, zda se tak děje k horšímu, zda dochází k trivializaci romantických motivů a jejich perverzi v tradici masového, komercializovaného turismu pozdějších období, či zda se jen staré motivy usazují v novém konceptuálním rámci pojmání přírody a turistického zážitku. Nevím, zda jsem oprávněn tuto otázku zodpovídat a na následujících stranách se tedy pokusím zachytit pohled samotných turistů a cestovatelů, kteří s nostalgií vzpomínají na „zlatý věk“ turistiky, kdy hory ještě nebyly obsazeny hordami nevychovaných turistů. Náznak počínajícího boje proti „těm špatným“ turistům se objevuje již cestopisu Fričově, který si stěžuje na společnost, která ho doprovázela při prohlídce zřícenin slezského hradu Kynastu:

„opravdu to velmi prozaické, když přicházíme uprostřed rozvalin které nás nadšením naplňují a v nás mocné city budí, když tu pravím nacházíme lid, který pro nic

*takového citu a vážnosti nemá, a k tomu ohromně štěbetavou a nám cizí řečí drmolí. Bůh je naprav!*¹⁰⁹

Dalším tématem, které se dále rozvine v pozdějších cestopisech a průvodcích a které najdeme v náznaku již v prvních cestopisech, je setkání s domorodci, které se mihne v Hanušově cestopisu z roku 1847. Nesetkáme se sice s idealizací domorodců, která se rozmůže ve druhé polovině století, přesto jsou domorodci zajímavostí, která stojí za pozornost, zvláště pak jejich zvláštní dialekt a pověry. „*Náhledy těchto horáků o světě a o věcech nadsmyslných jsou dosaváde dětinské*“.¹¹⁰ Dvě historky ze života domorodců, vylíčené v Hanušově cestopisu se dokonce o dvacet let později objeví v již zmiňovaných Durychových cestopisných kresbách, tentokrát však již s nacionálními konotacemi, které ještě u Hanuše chybí. Téma nacionální v prvních krkonošských cestopisech takřka nenalezneme – o to výrazněji se objeví ve druhé polovině století a nabude takové důležitosti, že mu budeme muset věnovat značnou část následující kapitoly.

IV. Druhá polovina 19. století

Podobně, jako jsme předcházející oddíl otevřeli podrobnějším rozbořem cestopisu Josefa Myslimíra Ludvíka, kapitolu o průvodcích a cestopisech druhé poloviny zahájíme podrobnější analýzou pozoruhodného titulu od Václava Durycha (z roku 1868), s názvem *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*. Zásadní témata, která se objeví v Durychovi pak opět srovnáme s dalšími dobovými průvodci, s průvodci Kodymovými z let 1878 a 1885 a průvodcem od Jana Dobeše z roku 1884. S využitím sekundární literatury se pak opět pokusím o zobecňující shrnutí turistické krajiny Krkonoš ve druhé polovině devatenáctého století.

IV.1. Krkonoše – Cestopisné kresby Václava Durycha z roku 1897

„Beztoho se však již doba idealismu i romantismu chýlí k úpadku a co nejdříve bájného Krakonoše nahradí vrahem Köglerem. Pijme tedy ještě z poháru krásy, dokud nám jej z ruky nevyrazí!“¹¹¹

¹⁰⁹ Josef Frič, *Cesta přes Friedland na Krkonoše*, Poutník, roč.: I/1846, str. 143.

¹¹⁰ Karel Hanuš, *Cesta na Sněžku*, Poutník, roč.: II/1847, str. 3.

¹¹¹ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 19.

Druhým turistickým průvodcem-cestopisem, se kterým hodlám čtenáře podrobněji seznámit, jsou *Krkonoše – Cestopisné kresby* od Václava Durycha, které vyšly poprvé v roce 1868, byly několikrát znovu vydány (1896, 1897, 1898, 1904) a doplněny obrazovým materiálem od předních českých ilustrátorů a fotografů.¹¹² Durychův průvodce je pozoruhodný nejen svou oblibou (o které svědčí jeho opakované vydávání), ale také velkorysostí, s jakou je koncipován. Celý text má 160 stran, doprovází ho bohatý obrazový materiál (grafiky, kresby a fotografie ve velkých formátech), obsahuje mnohé exkurzy do nejrůznějších oblastí – historie turistiky v Krkonoších, regionální historie kraje, národopisu, geografie, botaniky a dalších. Pro potřeby tohoto eseje je pak zvláště hodnotným pramenem, ve kterém se mísí stará a nová témata turistiky a formulace turistického zážitku, stejně jako obraz (či obrazy) Krkonoš jako turistické krajiny.

V úvodu Durychovy knihy jsme seznámeni s Krkonošemi, nikoliv však geograficky, nýbrž příznačně s národnostním aspektem. Celá první část je pak vůbec věnována objasnění národnostních poměrů v oblasti a také historii německé a české turistiky v Krkonoších. Následují praktické rady ohledně počasí a zevrubné seznámení s geografii hor. Rozsáhlý text je dále členěn toliko „hvězdičkovými“ předěly a má spíše strukturu vypravování. Čtenář jakoby podnikal cestu s autorem, výklad je tedy řazen, tak jak čtenář s autorem postupují po hlavních atrakcích hor, jednotlivá témata se vynořují v souvislosti s konkrétním místem, či zážitkem. Do textu jsou často vkládány lidové i umělé básně (od J. V. Sládka) a dokonce i ukázka ze scénáře divadelní hry inscenované ochotnickým divadelním spolkem ve Vysokém nad Jizerou.

Geograficky průvodce pokrývá nejen hlavní hřebeny hor, ale také slezské a (podrobněji) české podhůří. V závěru je připojen stručný rejstřík míst.

Co se stylu týče, je Durych pozoruhodně nesourodý a nejednotný. Najdeme u něj vedle sebe suché geografické popisy a výklady, ale také romantické líčení krás horské přírody. Často se nechává unášet vzepětím vlasteneckého patosu, zároveň ale podává střízlivé praktické rady stran počasí, výstroje a cen občerstvení na horských boudách. Jeho vztah ke čtenáři je rovněž celou dobu nejednoznačný.

¹¹² Zde jsem pracoval s verzí z roku 1897, která vyšla s fotografiemi Jindřicha Eckerta a J.F. Langhansse a ilustracemi Václava Jansy a A. Hudce.

Ocitáme se zde v pozici spolucestovatele, kterého Durych provádí „*kouzelnou Krakonošovou říší*“, místy se však nezbavíme dojmu, že si z nás autor dělá tak trochu legraci, když nás s jemnou ironií oslovuje „*a jestli spanilá čtenářka dovolí, všeptnu jí některé ukázky do růžového ouška*“¹¹³. Stejně nejednoznačný je také jeho vztah k ostatním návštěvníkům hor, kteří mohou být „*znamenitě animovanou společností*“, se kterou člověk příjemně tráví nepřízeň počasí v pohostinství některé z horských bud, ale i masou nevychovaných měšťáků, kteří kazí celkový zážitek z výletu.

Ke konfrontaci s „těmi druhými“ (turisty) se ještě podrobněji vrátíme později, do určité míry se však od ní ani příliš nevzdálíme, neboť jedním z nejvýznamnějších témat Durychova průvodce, je otázka nacionální.

Jinak řečeno, obraz Krkonoš je zde předveden jako bojiště, na kterém probíhá odvěké zápolení českého a německého živlu, respektive boj Čechů za znovuzískání vlasti, která je po léta okupována cizinci, Němci.

Hned ze začátku se setkáme s apelem, který se opakuje v mnoha dalších průvodcích po celou druhou polovinu 19. století, „*hledte si více krás své vlasti, Čechové!*“¹¹⁴, neboť „*kouzelnou říši Krakonošovu*“ je třeba vysvobodit z područí cizinců, do kterého ji a její obyvatele uvrhl nejen „*anglický stroj a německý kapitál*“, ale právě také lhostejnost Čechů, kteří si neváží krás své vlasti.

Národnostní situace v oblasti je vylíčena dramaticky. Český živel je utlačován „*v nemravném a nelidském potlačování jeho jazyka zvyků a práv*“¹¹⁵, samotná postava mytického Krakonoše je dle Durycha natolik zastrašena cizinci, že se uzavírá hluboko v horách a neukazuje se už na „veřejnosti“ tak často jako dříve.

Minulost je pro Durycha „*zlatým věkem*“ bezproblémového soužití obou národností, v jejímž popisu se mihne důležité téma, ke kterému se ještě rovněž vrátíme později, totiž idealizovaný obraz prostého vesnického života, s jeho klidem, lidovou moudrostí, pohádkami a starými obyčejí. Tuto idylu dle Durycha násilně ukončili němečtí fabrikanti, jejichž strojová výroba, bezohledný kapitalismus a germanizační snahy zpřetrhaly starý prostý mrav domorodců i jejich národní uvědomění a uvrhly je do bídy a otroctví. (Takový pohled na soužití obou etnik v minulosti se odlišuje od

¹¹³ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 19.

¹¹⁴ Jako místa tradiční vlastenecké turistiky označuje Durych Šumavu, Karlštejn, Říp, ale také pardubické dostihy a pražskou Fidlovačku. Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 5.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 2.

spíše většinového přesvědčení o odvěkém boji Čechů a Němců, respektive útlaku kterého se na Češích dopouštěli Němci „odjakživa“, tak jak ho formuloval například Bohuslav Balbín ve své *Rozpravě*¹¹⁶⁾

V této bezútešné situaci je to právě turistika, která může stimulovat obrat k lepšímu.

*„Po temné, nevlídné noci zdá se, že opět zazáří jasný den. Ledová kůra české lhostejnosti puká a zní vyrůstá mnohoslibný květ odhodlanosti a společné národní práce“.*¹¹⁷ Turistika se u Durycha stává formou vlastenecké aktivity a boje za národnostní emancipaci, jejímž úkolem je všeobecné povzbuzování českého živilu v této oblasti, „terrorizované“ bezohlednými německými fabrikanty.

Jako zvláště hodnotnou v tomto směru hodnotí činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha, „*Osvíceného českého kavalíra*“, kterému je celý průvodce dedikován, a také působení krkonošského odboru Klubu českých turistů v Jilemnici.

Postoj k německým turistickým spolkům je pochopitelně komplikovanější. Durych je chválí za jejich vytrvalou práci při zpřístupňování hor cestovatelům, dodává však, že se německý spolek „*nešetrně choval k našemu národu*“. V závěru této části se rovněž mihne zmínka o vzájemném ničení turistických značek českými a německými turisty.

Durych rovněž poukazuje na antisemitismus, který panuje mezi německými návštěvníky hor, když cituje rýmovačku, zapsanou do pamětní knihy v Petrově boudě německým turistou:

*Trapno věru pohleděti na tu naši velkou bídu
vždyť jsou už ty Krkonoše plny, plny Židů!
ozvěna láme se od Vysokého kola zvon
zpět jódluje po židovsku: Izák Mayer – Ida Khon*

A dodává: „*To mají za to naši židé, že svými penězi a svými hlasy drží zchátralí kmen rakouských Němců nad vodami*“.¹¹⁸

Tolik alespoň v rovině proklamací. Čteme-li dále pozorně, seznáme, že v běžné turistické praxi, alespoň tak jak ji popisuje Durych, nebyly nacionální otázky tak

¹¹⁶ Bohuslav Balbín, *Rozprava krátká, ale pravdivá...* („Obrana“), Praha 1997, spis vyšel poprvé 1672-1673.

¹¹⁷ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 1-2.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 16.

vyostřené, jak by se podle průvodních proklamací mohlo zdát. Čeští a němečtí turisté se spolu potkávají v horských boudách, vypráví si své zážitky, zpívají národní písně, popíjejí pivo (které je zde, jak Durych poznamenává, bohužel poněkud dražší) a poslouchají hudební vystoupení německých harfenistek, houslistek a zpěvaček. Společná zábava a sdílení zážitků tak na horách spojuje Němce a Čechy bez ohledu na národnost.¹¹⁹

Také při popisu turistů, s nimiž se lze na hřebenech setkat, je Durych poměrně umírněný. Největší sympatie pociťuje k Slezákům, kteří jsou nadšenými turisty a obdivovateli horské přírody. Jejich praotcové navíc byli „*rodem jazykem i mravem Češi a pravňukům jejich zbyla v úděl jen ta slovanská dobrosrdečnost, kterou se Slezák dodnes vyznamenává*“.¹²⁰

S obdobnou sympatií se pak zmiňuje o „*neméně dobrosrdečném*“ Sasíkovi. Ani braniborský Němec pro něj nepředstavuje zásadního protivníka. Nenávistný osten se tak objevuje vyloženě jen při setkání s Němcem „*domácím*“¹²¹, které se v Durychově podání podobá dramatické scéně z amerického westernu. „*Setkají-li se s jich křivolakými cestami cesty tvé, pak nastává ti časem i dosti tuhá srážka, a jen okolnosti jsou pochybným rozhodčím*“.¹²²

Od setkání s cizinci se dostáváme k druhému důležitému motivu Durychova cestopisu, k setkání s druhými turisty vůbec.

Zážitek společného sdílení nepohody, špatného počasí, ale i družné večery s pitím piva a zpěvem vlasteneckých písní je u Durycha neméně důležitý, než zážitky přírodních krás hor a zážitky turistiky jako určité formy vlastenecké činnosti.

Postoj ke spolucestujícím turistům je přitom stále nejednoznačný.

Spolu s tím, jak se hory postupně otevírají stále více návštěvníkům, sílí zřejmě v některých cestovatelích pocit, že „*zlatá doba turistiky*“ již dávno pominula a že do hor se nyní hrnou davy „*profánních turistů*“, povrchních a neschopných doopravdy prožít to, co jim hory nabízí.

„*Naše střízlivá doba se ráda spokojí, projde li hlavním hřebenem za sucha a tepla a východ slunce na Sněžce je její Kaabou...naše společnost dnešní je vůbec*

¹¹⁹ Tamtéž, str. 7-8.

¹²⁰ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 5.

¹²¹ Durych zde rozlišuje Němce pruské (Braniboři, Sasové) a Němce rakouské, tedy domácí, žijící v Čechách.

¹²² Tamtéž, str. 6.

*křehounek rozmazlené děťátko. Ráda dělá vše podle šablony...Jen šablonu pryč a starosti! Na horách svoboda a volnost a ta stojí za půlku života!*¹²³

Proti skutečnému svobodnému cestovateli tedy u Durycha stojí „šablonovitý“ turista, příslušník davu, který se jen tupě posunuje od jedné turistické atrakce k druhé, postrádá jakýkoliv hlubší prožitek cestování a naopak kazí zážitky těch pravých turistů. Odstup, který „vulgárním“ turistům zaujímá, je zřejmý ze satirického a mírně ironického tónu jakým o nich hovoří. Nejvýrazněji se to projevuje v pasážích popisujících výstup na Sněžku a okolí Obří boudy na jejím úpatí.¹²⁴

V Durychově podání se ocitáme se na „*jarmarku*“, kde se zvuky flašinetu mísí s vyvoláváním prodejců suvenýrů a „*více či méně podařeným jódlováním rozveselených turistů*“.

Na vrchol Sněžky pak míří nekonečná „*karavana*“ nejrůznějších „*bytostí*“ – turistů se svými tlumoky - krosnařů s nosítky, „*na nichž choulostivá dáma neb objemný břichopásek dá se nahoru vynésti a snést*“, dále německá měšťanská rodinka, milenecký pár a další. Společnost těchto turistů je sice možná příjemným rozptýlením, které ukracuje utrpení z nekonečné cesty na vrchol nejvyšší hory, zároveň je ale jasně znát, že se jedná o skupinou, která do hor tak nějak „*nepatří*“. Obdobná scéna se odehrává u Mumlavského vodopádu, kde mimo dvou vodopádů přírodních „*šumí ještě třetí vodopád, to pražské paničky při pletení punčoch zapřádají svou besedu*“. Dostáváme se tak k otázce, k níž se ještě obšírněji vyjádřím později, totiž otázce, zda do hor patří ženy?

Třetím výrazným zážitkem, který lze v Durychově cestopisu sledovat, je setkání s domorodci. Poprvé jsme se ho dotkli již v části věnované vlastenectví. Durychovi domorodci však nejsou jen Čechové, které je třeba povzbuzovat v jejich „*češství*“, jsou pro něj především představiteli idealizovaného vesnického lidu, rousseaovských „*ušlechtilých divochů*“, kteří jsou přímými dědici „*zlatého věku*“ lidské kultury, a žijí prostým, krásným životem, nezkaleným moderními novotami.

Mezi nejvýznamnější charakteristiky domorodců patří drsný život a tvrdá práce v obtížných podmínkách, které však sílí jejich charakter, smysl pro humor a upřímnou

¹²³ Tamtéž, str. 10.

¹²⁴ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 24-26.

víru v Boha.¹²⁵ Celkově jsou Durychovi domorodci se svými lidovými zvyky, rázovitým dialektem a specifickým smyslem pro humor šťastnější než měšťáci.

„My mluvíme stále o osvíceném věku devatenáctém a při tom plníme nalezince, kriminály a chudobince...zavrhujeme práci našich buditelů...nestojíme o Boha a jeho příkazy, protože nový věk dal nám lidská božstva a s nimi ďábelské fermany. Kraj spěje zvolna ke skáze, na horách ale žije Bůh a lidé.“¹²⁶

Durych se k těmto idealizovaným domorodcům vrací na několika místech cestopisu, v nejdelší pasáži přivádí čtenáře do pravé horské hospody v Pasekách nad Jizerou, kde se setkáváme s „paseckými“, s jejich místním dialektem, humorem, zvyky a dokonce i s jejich kuchařskými recepty.¹²⁷ Krátce se zde opět mihne Durychova nacionální vyhraněnost, když je v zápětí po seznámení s paseckými popisováno „podivné“, až „směšné“ nářečí německých horalů z nedaleké Rokytnice nad Jizerou.

i) aranžovaná stereofotografie s domorodci ze Špindlerova Mlýna, František Krátký, 1895

Tři hlavní témata, tři hlavní turistické zážitky z Durychova průvodce - zážitek hor jako vlasti, zážitek setkání s druhými turisty a zážitek setkání s domorodci – nyní porovnáme s ostatními průvodci této doby a pokusíme se je zařadit do širšího kontextu.

¹²⁵ Tamtéž, str. 12 - 13.

¹²⁶ Tamtéž, str. 111-112.

¹²⁷ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 49-51.

IV.2. Nová témata a nové zážitky v průvodcích druhé poloviny devatenáctého století

Jestliže se první polovina devatenáctého století na horách nesla ve znamení osamělých turistů průkopníků, často výtvarných umělců a básníků, či postav, které si osobovaly jisté umělecké ambice, druhá polovina století se vyznačovala silícím přílivem turistů z vnitrozemí, který byl umožněn postupným budováním dopravních sítí a činností nejprve německých a posléze i českých turistických spolků.

Noví návštěvníci se zpočátku zařazují do starší tradice „kultu úžasu“, či „vznešeného divadla“ – navštěvují vodopády, obdivují východy a západy slunce, užívají si „*divoké romantiky hor*“¹²⁸. Záhy se však ke starší tradici připojuje nový pohled na hory, pohled nacionální, respektive představa hor jako „*oltářů vlasti*“ či koruny „*českého ráje*“.

V souvislosti s tím se rovněž intenzivněji objeví téma setkání s domorodci, kteří mohou být reprezentanty idealizované vesnické kultury postavené do protikladu k prohnilé společnosti města, i těmi pravými, ryzími Čechy, kteří vzdorují germanizačním snahám zlých německých továrníků. Třetím důležitým tématem, které se zde objeví, je zážitek setkání s druhými turisty. A to jak turisty jako dobrými společníky, s nimiž lze sdílet zážitky a radosti z putování, tak téma setkání s „vulgárními turisty“, nevychovanými návštěvníky hor, kteří kazí zážitky „těch skutečných“ turistů.

IV.3. Turistika a turistické cíle

Zatímco Myslimír a jiní cestovatelé z první poloviny devatenáctého století putovali po horách v malých skupinkách, průvodce z druhé poloviny století vyloženě doporučují cestovat ve větší skupině, protože: „*ve společnosti...je vždy veseleji a živěji, tu sdílí jeden s druhými city radostné a milé dojmy, i hledí všemožně věděním svým k celku se přidružití, a tak ubíhá cesta ještě více a stává se čím dále příjemnější a zábavnější...kdežto jednotlivec je odkázán jen na sebe a svého ducha a není mu přece tak volno...*“¹²⁹

Přesvědčení, že krásy hor lze nejlépe vychutnávat ve společnosti spolucestujících turistů je asi nejvýraznějším rozdílem oproti starší tradici cestování, která, jak jsme

¹²⁸ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884, str. 32.

¹²⁹ Fr. VI. Kodým, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), 1878, str. 7-8.

měli možnost vidět, oceňuje naopak intimní atmosféru putování, ztišení uprostřed majestátní přírody a osamělou kontemplaci ve vážném, takřka mystickém duchu. Zmiňované rozdíly vystoupí ještě výrazněji, podíváme-li se na další prameny z druhé poloviny století, například stručný popis zážitku z cesty po krkonošských hřebenech, který zanechali v pamětní knize na Labské boudě již zmiňovaní Josef Vejnar a Jan Buchar, „večer dne 7. října 1893. Z Dolních Štěpanic za 2 hodiny došli jsme do Rezku (kafíčko!), z Rezku za 1 hodinu byli jsme ve Dvorských boudách (višňovka), odtud za 1,5 hodiny zde...ale zejtra! Přes Vysoké kolo na Petrovu boudu (nejspíš kafíčko) a přes Špindlerovu boudu (štampfle) do Heinrichovy boudy (kafe)...“¹³⁰

j) Snímek s názvem „Na Sněžku“, Josef Fiedler, kolem 1898

¹³⁰ Jan Luštinec, Roman Karpaš, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 91.

Již u Durycha jsme viděli, že k zážitku hor patří setkávání s druhými turisty a že se „*znamenitě animovanou společností*“¹³¹ se lépe tráví útrapy cesty a špatného počasí. Přihlédnu-li k pozdějšímu vývoji směrem k již zmiňovaným organizovaným výletům pořádaným KČT v Jilemnici, můžu snad prohlásit, že zážitek setkání s druhými turisty stojí ve druhé polovině devatenáctého století na rovině se zážitky „přírody“, a že bude i nadále hrát stále výraznější úlohu.

„Kult úžasu“ a zážitky s ním spojené lze samozřejmě pozorovat i nadále – Kodým i Dobeš sledují nadšeně západ a východ slunce, vodopády, jezero Velký rybník u kterého je jímají „*hrůzostrašné pocity*“, sledují i změny počasí a větrné víry, které na vrcholku Sněžky vytváří „*fata morgana*“. Důležitým turistickým cílem je však také samotná turistická infrastruktura (boudy, cesty, rozhledny, památníky) zbudovaná v horách turistickými spolky.

Hlavní atrakcí vrcholu Sněžky již není jen daleký výhled, spojený se západem a východem slunce, ale také prohlídka místních chat, Pruské a České boudy a jejich luxusního vybavení, konzumace občerstvení a zábavy, která se zde odehrává (hudební produkce německých harfenistek, zpěv, tanec, družné večírky a oslavy). Například František Vlastimil Kodým hovoří nejprve o východu slunce, k čemuž používá slovníku nám již známého „kultu úžasu“. „*Velebný to okamžik, tak dojemný...ohnivé myšlenky rodí se v hlavách našich, duch okřívá...jakýsi nevyslovitelný pocit ovládá srdce naše...myšlenky naše vznášejí se v říši nadpozemskou*“, pak se však stejně jako ostatní turisté odebírá na kávu do Pruské boudy, rozplývá se nad luxusním vybavením hostince a podrobně popisuje jeho jídelníček.¹³²

Turistovu pozornost mimo horských chat a restaurací poutají nově také „technické“ novinky v kraji, třeba stavba silnice do Špindlerova Mlýna (Dobeš), nebo továrna na výrobu papíru v Maršově - „*3.400 m dlouhý vodovod, který prý 1,5 mil. zlatých stál*“ (Kodým). Podobný vývoj lze sledovat i ve vizuálních reprezentacích hor – oblíbeným

¹³¹ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 7-8.

¹³² Kodým dodává, že požívání alkoholických nápojů, není za takového „*ročlení nervů*“, jaké se dostavuje na vrcholku Sněžky, vhodné. Fr. VI. Kodým, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str. 23-24.

motivem fotografií a pohlednic z Krkonoš jsou turistické boudy a jejich návštěvníci a tématem fotografií se stane například i budování lokální dráhy do Jilemnice a Rokytnice nad Jizerou (dokončena 1899).¹³³

Osoba horského průvodce, se kterou jsme se setkávali v dřívějších cestopisech (byť jí nikdy nebyla věnována zvláštní pozornost turistů), pozvolna mizí, nahrazuje ji psaný turistický průvodce a stále propracovanější turistická infrastruktura – upravené cesty a ukazatele. Přesto se zážitek ze setkání s horským průvodcem ještě jednou objeví, a to u Dobeše¹³⁴, tentokrát ve spojení se zážitkem setkání s domorodci, kterému se ještě budu věnovat podrobněji ve druhé části tohoto oddílu.

k) Sněžka kolem roku 1890, František Krátký

¹³³ Pavel Scheufler, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.

¹³⁴ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884.

IV.4. „Koruna českého ráje“ i „pevná vlasti hráz“

„O tobě vlasti drahá mnoho již napsáno, básněno i zpíváno, ale přeci všechny ty verše jsou pouze snem a kdo chce skutečnost zřítí, nechť poznává ji cestováním.“¹³⁵

Jestliže jsme v předchozí kapitole pracovali s Löfgrenovým konceptem „kultu úžasu“, resp. myšlenkou úžasného „divadla“, kapitolu o nacionální tematice v turistických průvodcích druhé poloviny devatenáctého století bychom mohli otevřít poukázáním k procesu, o kterém Löfgren hovoří jako o „nacionalizaci úžasu“.¹³⁶

Touha po horách, vodopádech a nespoutané přírodě, jejímiž ideálními krajinami byly Niagarské vodopády, Švýcarské Alpy a *Lake District* v severozápadní Anglii¹³⁷ se postupně propojovala se snahami národních hnutí, či jinými slovy, sehrála svou úlohu v konstruování identity novodobých národů¹³⁸, které se od devatenáctého století vymezují především sdíleným jazykem, společnou historií, zvyky, mravem a územím, které obývají – svou „vlastí“, tedy místem, na kterém žili jejich předkové („otčina“) a které „vlastní“.¹³⁹

Specifická byla v tomto ohledu situace v nově vznikajících národních státech, které neměly příliš dlouhou historii a kulturní dědictví, jako například v USA, Kanadě a Norsku, a které tak svou „národní hrdost“ a identitu postavily především na svém „přírodním dědictví“. (V USA se mimo jiné objevuje poprvé myšlenka „národního parku“, zařízení, které je napříště nezbytnou institucí každého skutečného národa.¹⁴⁰) Jiná situace byla v prostředí, kde se mohlo národní hnutí odvolávat na bohaté kulturní dědictví a dlouhou historii, jako tomu bylo v Čechách a na Moravě. Podobného momentu si všímá i Vladimír Macura, když tvrdí, že české národní hnutí stavělo spíše na symbolech kulturních – na symbolech města Prahy (respektive Vyšehradu, Karlova mostu, Vltavy a Bílé hory), zatímco slovenské národní hnutí si za své „sacrum“ zvolilo Tatry.¹⁴¹

¹³⁵ Fr. VI. Kodým, *Na výletech*, Praha 1885, NK ČR Praha, str. 13.

¹³⁶ Kapitola: „*Nacionalizing the sublime*“ in: Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002.

¹³⁷ Tamtéž, kap. *Ultimate Waterfall a Mountain fever*, str. 28-34.

¹³⁸ Pro podrobnější pojednání zde odkazuji na sborník Miroslava Hrocha (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha 2003.

¹³⁹ Srov. různá vymezení pojmu vlasti u V. Macury in: Vladimír Macura, *Znamení zrodu*, Praha 1995, str. 139.

¹⁴⁰ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002, str. 39.

¹⁴¹ Vladimír Macura, *Znamení zrodu*, Praha 1995, str. 176.

Metaforika spojovaná s Prahou – „koruna vlasti“, „zašlá sláva“, „oltář vlasti“, „chrám“, „trůn“ – se přitom dle Macury objevovala také v souvislosti s posvátnými horami Čechů – Radhoštěm, Řípem, Blaníkem a také Krkonošemi.¹⁴² Praha zas naopak nese některé rysy, které jsou v tradičních mytologiích připisovány horám – je „ve středu“ světa (jako mytický strom - *arbor mundi*) slouží jako „spojnice mezi světem lidí a světem bohů. Metaforika hory je tak dle Macury stejně tak „architektonická“, jako je metaforika města „horská“ – obojí se stávají posvátným místem vlasti, které je přímo napojeno na mytickou minulost národa.

Jinou obrozenskou představou spojovanou s horami byla představa pohraničních hor jako „hradby vlasti“, tak jak ji na příkladu Šumavy ukázal Eduard Maur.¹⁴³ Pohraniční hory jsou v této tradici zobrazovány jako hranice – hradba, která odděluje a chrání český živel od německého, a zároveň jako území, na kterém se oba živly střetávají v odvěkém zápase v duchu Palackého „stýkání a potýkání“ českého a německého národa.

Oba motivy – totiž motiv hor jako „oltáře, či koruny“ vlasti a motiv hor jako „hradby“, chránící Čechy proti odvěkému nepříteli, se vyskytují i v našich turistických průvodcích. Vlastenecké motivy se zde přitom objevují v souvislosti se staršími „užaslymi“ zážitky – při výstupu na Sněžku a při sledování východu či západu slunce. Kodým při výhledu z vrcholku Sněžky vzpomíná osudů českého národa: *„Mysl naše se tiší. Maně připomínáme sobě velkých těch útrap národa svého, kterých celou řadu přestáti musil, s pohnutím sledujeme otců našich dějiny. Nad vlastní naší prohánějí se bouřlivý mráčkové. Zadumáme se v upomínky...“*¹⁴⁴

Výhled na krásy vlasti ho však posléze rozohní až k recitaci vlasteneckých rýmovaček. V básni Františka Turinského se mihne motiv hor jako „hradby vlasti“, v citaci z Pickovi knihy *Na Krkonoších*¹⁴⁵ zas motiv vlasti jako „krásného ráje“ chráněného hradbou pohraničních hor.¹⁴⁶

¹⁴² Tamtéž str. 184, Macura ovšem téma Krkonoš dále nerozvádí.

¹⁴³ Eduard Maur, *Paměť hor*, Praha 2006.

¹⁴⁴ Fr. VI. Kodým, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str. 28.

¹⁴⁵ Jedná se zřejmě o básníka Václava Jaromíra Picka (1812-1869).

¹⁴⁶ Fr. VI. Kodým, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str. 27-28.

*Kol kolem mocně vrchy ověncena
Stojí pevně jako hradby skalnaté,
Jediná k ní jenom brána otevřena
Tak vlast je má!*¹⁴⁷

Hory jako „hradba“ se objevují také v Dobešově cestopisu a to zcela samozřejmě hned v úvodním nejobecnějším seznámení s horami:

*„Krkonoše rozkládají se asi 45 kilometrů do délky a asi 30 kilometrů do šířky a tvoří nedobytnou hradbu vlasti naší proti Německu.“*¹⁴⁸

Pohled na druhou stranu, do slezských údolí zas často vyvolává stesky po tom, že tyto kraje, které dřív patřili k zemím Koruny české a byly osídleny slovanským obyvatelstvem, jsou nyní v moci Pruska a německého živlu.

Durych o Slezsku píše:

*„kterýž drahokam z naší Svatováclavské koruny v dobách nejtěžších loupežně vyloupala královská ruka úskočných a věčně hrabivých Hohenzollernů.“*¹⁴⁹

Dobeš se při výhledu na slezskou stranu hor táže:

*„Jaké myšlenky proběhnou ti mozkiem? Zajisté, že po chvíli zasténáš: Škoda přeškoda toho krásného drahokamu z koruny Svatováclavské.“*¹⁵⁰

Jednoznačně nejvýznamnějším nacionálně zbarveným motivem, který prostupuje všechny průvodce druhé poloviny devatenáctého století, je již u Durycha zmiňovaný stesk po tom, že krásy Krkonoš jsou v rukách cizinců – Němců, a že je tomu tak vinou lhostejnosti Čechů, kteří si nedostatečně váží krás své vlasti.

Průvodce tak začasto apelují na čtenáře, aby se sám vypravil do hor a již svou přítomností zde podpořil český živel. Již jsem zmiňoval, že turistika se stává u Durycha jakousi formou vlastenecké aktivity, toto přesvědčení se bude nadále prohlubovat i na počátku nového století. Například v Kafkově průvodci, který vyšel poprvé v roce 1897 či 1898 se píše:

„ Jaký div, že cizota byla tu všude pánem, i na české půdě. Než poměry se utěšeně obrací...Právem a povinností naší jest hlásiti se jako vlastníci ke všem těm krajům, které k naší vlasti náležejí jako nedílný celek, nezkracovati plný požitek svůj z jejich

¹⁴⁷ Zkráceno. Celá báseň na str. 28 Kodymova průvodce.

¹⁴⁸ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884, str. 1.

¹⁴⁹ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 15.

¹⁵⁰ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884, str. 45.

krás, místo abychom je ponechávali živlu druhému a cizincům, kromě toho pak všude vyhledávaní v těch místech styk se živlem českým k jeho povzbuzení a zjednávaní dle možnosti platnost a uznání své národnosti“¹⁵¹

Představa turistiky jako vlastenecké aktivity sloužící k všeobecnému pozvednutí národního povědomí v celé společnosti je také důležitým prvkem jiného pramene, normativního *Turistického zákoníčku* od právníka Josefa Václava Blahoslava z roku 1912.¹⁵² Kniha byla sestavena jako praktický rádce pro cestování v tuzemsku i v cizině, dozvíme se v ní jak cestovat po železnici, dostavníkem i lodí, jak se bránit proti mořské nemoci a jiným obtížím cestování, jak plánovat cestovní náklady a jak se vůbec na cestách chovat tak, abychom neobtěžovali spolucestující (k čemuž se ještě vrátíme v kapitole o „vulgárních“ turistech). V oddíle nazvaném *Desatero českého turisty* je pak konečně turistika představena ryze v duchu výše zmiňované vlastenecké aktivity:¹⁵³

- 1) *Dbej abys poznal předem důkladně svoji vlast, než počneš zajížděti do ciziny. Máť vlast tvoje tisíce krás, kterých bys leckde v cizině marně hledal.*
- 2) *Na cestách dokazuj, že jsi „synem národa vzdělaného“*
- 3) *K jazyku svému se znej za všech poměrů ...*
- 4) *Do knihy hostinské a do knih pamětních se zapiš všude svým jazykem mateřským.*
- 5) *Kde možno dávej přednost hostincům a obchodům českým...*
- 6) *Neopomeň navštívit střediska krajanů usedlých v cizích městech, posilníš je v jejich opuštěnosti*
- 7) *Ke krajanům se věrně hlaš, ale nebuď jim na obtíž*
- 8) *Hleď vždy pravdivě informovati cizince o českých poměrech a zejména vyvracej falešné zprávy, ze strany nepřátelské o nás do ciziny šířené*
- 9) *U cizích turistů hleď vzbuditi zájem o půvaby české domoviny*
- 10) *Zkušenosti získané v cizině...hleď využítovati na prospěch vlastního národa*

¹⁵¹ Josef Kafka, *Krkonoše a Jizerské hory* (Kafkův ilustrovaný průvodce po Království českém), Praha 1921 (2. vydání), z předmluvy.

¹⁵² Judr. Josef Václav Blahoslav, *Turistův zákoníček. Právnícké rady i praktické pokyny turistům*, Praha 1912.

¹⁵³ Tamtéž, str. 129-130.

Na tomto místě považuji za záhodné připomenout, že v podobném duchu hovořila o turistice i „druhá strana“, totiž německé turistické spolky působící v českých horách. Nacionálně emancipační úlohu turistiky vyzvedl například Franz Hübler z Německého horského spolku pro Ještědské a Jizerské hory (*Deutscher Gebirgsverein für das Jeschken und Isergebirge*) v článku o účincích turistiky v spolkovém časopise roku 1885. Hübler mimo jiné zdůraznil, že mezi pozitiva turistiky patří její vlastenecké ambice. Příliv německy hovořících turistů do jižních Tyrol podle něj napomohl vzdorovat postupné romanizaci místních Němců. Podobná snaha k zachování „*postů německví*“ je podle něj důležitá i v českých horách – na Šumavě, v Jizerských horách a Krkonoších.¹⁵⁴

Nacionálně motivované zápolení českých a německých turistů, deklarované na stránkách turistických průvodců, se pak v praxi odehrávalo spíše jako „studená válka“, projevy přímé agrese (jako vzájemné ničení turistických značek) byly spíše ojedinělé. Soupeření se odehrávalo spíše pod maskou okázalé ignorace, která však byla zároveň úzkostlivým sledováním činnosti těch druhých – snahou vyrovnat se druhé straně a překonat ji v („kosmickém“) závodu budování stále lepších turistických cest, rozhleden, chat a dalších zařízení. Soupeření obou stran tak vlastně nakonec vedlo k celkovému rozvoji oblasti a umožnilo prudký rozvoj turistiky v následujícím století.

IV.5. Domorodci jako primitivové, ušlechtilí divoši a praví Čechové

Již u Durycha jsme hovořili o zážitku setkání s domorodci – idealizovanými „divochy“, kteří žijí v sepětí s přírodou, uctívají starobylé zvyky a jsou celkově mnohem šťastnější než příslušníci městské společnosti, zesláblé zhoubnými novotami moderního životního stylu. Obliba domorodců, tak jak je líčena Durychem, však nebyla záležitostí odvěkou ani univerzální. Pohled na domorodé obyvatelstvo často osciloval mezi nekritickým obdivem a pohrdáním, spojeným se snahami o jejich

¹⁵⁴ Článek Franze Hüblera z *Mitgliederverzeichniss des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge*, 4/1885, str. 78, in: Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Sborník příspěvků z konference konané 6.-8.9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995*, kap.: Miroslava Melanová – *Putování do Jizerských hor a Krkonoš v době zrodu organizované turistiky*, str.489-494.

(z)civilizování, stejně jako mohla být turistika vůbec chápána jako únik ze světa moderní civilizace, i její šíření, které je prováděno „pro dobro“ civilizovaných divochů.

Tématem setkání turistů a domorodců jako „střetu kultur“ se podrobněji ve svém článku věnoval Martin Pelc – na tomto místě z něj můžeme ocitovat pohled jednoho šumperského turisty, který roku 1892 v pojednání o povaze a smyslu turistiky napsal:

„...Záležitost vytríbené turistiky je více než jen pouhý sport, je uměním s nejkrásnějšími ideálními cíli, s etickým oprávněním a je povolána vykonávat kulturní misi, misi výměny neplodnějších vzájemných vztahů mezi přírodou a civilizací!“¹⁵⁵

Přesvědčení o blahodárném účinku přítomnosti turistů na „zaostalé“ horaly však zřejmě nesdíleli všichni (stačí vzpomenout Durycha). Již zmiňovaný *Turistův zákoníček* radí zachovávat k domorodcům respekt a udržovat si od nich raději uctivý odstup. V *Desateru horolezce*, který je rovněž součástí *Zákoníčku* je pak doporučováno:

„Nedělej sobě posměchu z víry, mravů a obyčejů horských obyvatelů. Nezvaný apoštol osvěty škodí věci turistické a kdekdo se mu vysměje, ač nestane li se mu něco horšího“.¹⁵⁶

Také mnou studované průvodce nijak výrazně nehovoří o snahách civilizovat či vychovávat horaly, postoj k nim však také není vždy jednoznačně sympatizující. Ještě pro Dobeše a Kodyma jsou domorodci podivnými „exoty“ – „*zvláštností zcela přirozenou jsou tu u většího počtu se vyskytující tlusté krky, které od nošení těžkých břemen a od namáhavé chůze do vrchů vyrůstají.*“¹⁵⁷ - v podstatě pověřivými dětmi, které věří na strážného ducha Krakonoše „*a vůbec slovo Rybrcoul vysloviti se bojí, aby ducha toho proti sobě nepopudil*“¹⁵⁸, a které pověřivě sázejí kolem svých obydlí jasany, jež mají podle nich kouzelnou moc chránit obydlí proti zásahu bleskem – ač,

¹⁵⁵ Martin Pelc, *Misionáři bez člunu. Setkání kultur v rané fázi moderní turistiky*, in: Dějiny a současnost, 3/2006, str. 16-19, zde str. 16.

¹⁵⁶ Josef Václav Blahoslav, *Turistův zákoníček. Právnícké rady i praktické pokyny turistům*, Praha 1912, str. 130.

¹⁵⁷ Fr. VI. Kodym, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str.15.

¹⁵⁸ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884, str. 37.

jak Dobeš dodává: „*my ovšem víme, že stromy nižádné tajemné moci nemají, neboť blesk bije nejraději do předmětů vysokých*“.¹⁵⁹

Život v horských boudách je dle Dobeše idylický – sám jednu boudu (spolu se čtenářem navštíví, vchází sem přitom autoritativně, bez pozvání domácích, kteří zrovna na loukách sklízí seno). V horalských vesnicích se dle Dobeše nekrade, je tu poměrně čisto a spořádaně, kladně je však hodnoceno především to, že se domorodci vzdělávají. Nejsympatičtější postavou, vzorným domorodcem, je pak pro Dobeše farář ze Sv. Petra – Vincenc Khrön¹⁶⁰, který provází Dobeše a čtenáře coby horský průvodce až k pramenům Labe.

Khrön je pro Dobeše vzácným příkladem vzdělaného domorodce („*výborný rádce, vzorný kněz ba i lékař*“), se kterým je radost cestovat, který podá zasvěcený výklad o „*každém kamení*“ a který je vždy veselý a optimistický – „*ač jeho příjmy nejsou nejskvělejší... přece je zde spokojen a netouží po ničem vyšším... To jest, milý čtenáři jakési kouzlo, jež člověka tak úzce k horám váže*“.¹⁶¹

Na Khrönovi je tak pro Dobeše nejsympatičtější, že se jedná o vzdělaného – v zásadě civilizovaného, „*zušlechtěného*“ divocha, který dále kultivuje své okolí.

V ostrém protikladu proti postoji „*osvětovému*“, tak jak je vylíčen v Pelcově článku o německých turistech, a postoji spíše neutrálnímu, který nalezneme v *Zákoníčku* a u Kodyma s Dobešem, stojí nekritický obdiv k domorodcům a jejich „*novotami nezkaženému životu běhu*“, jak jsme ho měli možnost sledovat u Václava Durycha. Tento postoj má dle mého mínění opět kořeny v romantickém obdivu k přírodě a domorodcům jako rousseauovským „*ušlechtilým divochům*“, kteří žijí v dokonalé harmonii s přírodou. Městská civilizace je z této perspektivy naopak zpravidla vylíčena jako zkažená, nemorální, slabá, v zásadě mířící do nevyhnutelné záhuby.

Pěkné srovnání k Durychovi a další doklad přítomnosti rozporuplného postoje k domorodcům a pozitivním či negativním dopadům civilizačního působení na jejich způsob života poskytují v českém kulturním prostředí devatenáctého století dobové časopisecky publikované cestopisy a články o severoamerických indiánech.

Například v článku s názvem *Účinek civilisace*, který vyšel v časopise Světozor v roce 1870¹⁶², může čtenář na dvou proti sobě stojících vyobrazeních (nazvaných:

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 20.

¹⁶⁰ Celý Dobešův průvodce je mu také v úvodu dedikován.

¹⁶¹ Jan Dobeš, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884, str. 25.

¹⁶² *Účinek civilisace*, Světozor, 32/1870, (autor neznámý).

Indián na cestě do Washingtonu a Indián na cestě z Washingtonu) nahlédnout „*zhoubné účinky civilizace*“. Indiáni, žijící původně přirozeným, ušlechtilým životem, se dle připojeného článku „*v neodolatelném postupování civilizace zcela zvrhli*“... „*ledový dech civilizace*“ způsobil, že „*původně ryzí povahu mužnou nahradila lenivost a zmalátnělost duše nejhnusnější, spojená obyčejně s nezřízenými náruživostmi a žádostmi těla*.“¹⁶³ V obdobném duchu hovoří o účincích příchodu bělochů do severní Ameriky také Washington Irving, jehož článek vyšel v českém překladu pod názvem *O povaze indiánů* v Časopise Vlasteneckého muzea v Čechách již v roce 1828.¹⁶⁴ Ještě více rozšířené a rovněž čtenářsky velmi atraktivní byly však tzv. „triviální“, dobrodružné cestopisy, sebrané například ve *Sbírce cest vybrání po moři k užitečnému a obveselujícímu čtení pro všeobecný lid* (1812) Václava Rodomila Krameria, které naopak vyzdvihovaly divokou, krutou a krvelačnou povahu indiánů a nebezpečství, která indiáni skýtají pro civilizovaného cestovatele. V podobném duchu se nesla rovněž líčení indiánů z per křesťanských misionářů, která byly rovněž otiskována v českých časopisech 19. století.¹⁶⁵

Snahy uchovat tradiční zvyky a způsob života horalů ohrožených dravým postupem moderní civilizace však nebyly motivovány pouze romantickým obdivem a vědeckým či estetickým zaujetím pro jejich kulturní odlišnosti. Již pro Durycha jsou horalé a zvláště obyvatelé krkonošského podhůří „*těmi pravými Čechy*“, jejichž „češství“ je hodnoceno výše než ledaskdy vlažné postoje pražských vlastenců.¹⁶⁶

¹⁶³ Tamtéž, str. 112.

¹⁶⁴ Washington Irving, *O povaze indiánů*, Časopis společnosti Vlasteneckého muzea v Čechách, II./1828, č.3, str. 53-56.

¹⁶⁵ Podrobněji o dobovém ztvárnění příslušníků mimoevropských etnik Viz.: Veronika Faktorová, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozené literatuře*, diplomová práce na FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, str. 24-30.

¹⁶⁶ Václav Durych, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Kolín 1897, str. 49-51.

Indián vracející se z Washingtonu. (Kreslil A. Gareis.)

l)

Domorodí horalé se ve druhé polovině devatenáctého století stávají cílem a do jisté míry i obětmi „*folklórní horečky*“, spojené se snahami a působením národních hnutí.¹⁶⁷ Záhy se ocitají v objektivu amatérských i profesionálních fotografů¹⁶⁸, coby exponáty jsou pak vystavováni na Zemské jubilejní (1891) a především Národopisné výstavě (1895).¹⁶⁹ V rámci mnou přijatého teoretického náhledu bych zde měl dodat, že to, co zde bylo vystavováno, pochopitelně nebyli autentičtí horalé (i když jejich exhibice se samozřejmě za autentickou prohlašovala), vystavovány byly jejich reprezentace – ideální domorodci, žijící v „typické české chalupě“, neboli spíše představy vlasteneckých měšťanů o životě na venkově. Jinými slovy, to zde bylo vystavováno, by si spíše než folklór, zasloužilo označení *fakelore*¹⁷⁰

Co nám zde doposud chybí, je pohled z opačné strany. Jestliže si městští turisté vytvářeli svůj obraz divochů, se kterými se v horách setkávali, tak i místní domorodci nějakým způsobem reagovali na stále výraznější přítomnost „vetřelců“, kteří přicházeli z jakoby z „jiného světa“ – oblečení v podivných šatech, hovořící neznámým jazykem, provádějícím tak zdánlivě nesmyslné aktivity jako sledování východu a západu slunce. Hlasy domorodců bohužel neslyšíme tak často jako hlasy jejich gramotných pozorovatelů. Přesto je pravděpodobné, že i domorodci nějak reflektovali přítomnost těchto cizinců a že si – minimálně ústně tradovaným vyprávěním - předávali jakýsi obraz „turisty“ shrnující nejen vtipné historky o jejich podivném chování, ale také vhodné vzorce chování a postoje, jež je k nim z různých, více či méně zjištěných, důvodů výhodné zaujmout.¹⁷¹

¹⁶⁷ Burke píše: „je velkou ironií, že idea „národa“ vzešla od intelektuálů a byla vnucena lidu, s nímž se (tito intelektuálové) pokoušeli ztotožnit.“, Peter Burke, *Lidová kultura v rané novověké Evropě*, Praha 2005, str. 39.

¹⁶⁸ Pavel Scheufler, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.

¹⁶⁹ *Pražské slavnosti a velké výstavy* : sborník příspěvků z konferencí Archivu hlavního města Prahy 1989 a 1991, Praha 1995.

¹⁷⁰ Obdobného momentu si všímá již citovaný Peter Burke když hovoří o zaznamenávání ústně tradovaných lidových písní a poezie – záznam (který je pochopitelně psaným záznamem do notové osnovy) je často spíše specifickou variací na téma, lidové melodie se uzpůsobují pro potřeby středostavovského pianisty, stejně jako se básně podřizují nárokům dobového básnického vkusu. Znovu obnovené lidové zvyky a slavnosti jsou pořádány pod dohledem profesionálních dramaturgů. Peter Burke, *Lidová kultura v rané novověké Evropě*, Praha 2005, str. 43-46.

¹⁷¹ Pohled domorodců se snaží zachytit např. Löfgren v kapitole *Meeting the Locals*, in: Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and LA 2002, str. 124-128. K postoji domorodců k cizincům také: Martin Pelc, *Misionáři bez člunu. Setkání kultur v rané fázi moderní turistiky*, in: *Dějiny a současnost*, 3/2006, str. 16-19.

IV.6. Sprostáci, nevychovanci a ženy

Třetím tématem, které jsme otevřeli na příkladě Václava Durycha, je téma zážitku setkání s druhými turisty. Jak píše Orvar Löfgren: „*V dějinách moderní turistiky je zvláště zarážející, že tou hlavní atrakcí, se ve skutečnosti stávají druzí turisté. Věnujeme mnoho času a energie pozorování a posuzování spolucestujících. Na plážích i v kavárnách se vlastně měníme v amatérské sociology.*“¹⁷²

Stereotypizace druhých turistů přitom samozřejmě odrážela národnost, pohlaví a sociální postavení pozorovatele. Příslušníci měšťanstva devatenáctého století ostře protestovali proti přílivu turistů pocházejících z dělnických vrstev, stejně jako se vymezovali vůči starší aristokracii. Lidé s kulturním kapitálem (učitelé, vzdělanci a umělci) se vymezovali vůči jedincům s kapitálem ekonomickým (podnikatelé, úředníci), všeobecným terčem nenávisti a posměchu se pak stával „maloměšťák“.¹⁷³ V předchozích kapitolách jsme se několikrát zabývali radostným setkáváním a putováním se spolucestovateli, se kterými turistu spojuje příslušnost k turistickému spolku a samozřejmě ke společné národnosti.

Zde bych se chtěl dotknout zážitku setkání s „vulgárním turistou“¹⁷⁴, tím, kdo do hor z různých důvodů „nepatří“ a který narušuje zážitky „těch skutečných, slušných a vycištěných cestovatelů“. Ve světle toho, co jsme mohli číst u Löfgrena, je třeba dodat, že posouzení „normálnosti“ či „nenormálnosti“, resp. „vychovanosti“ a „nevychovanosti“, se zde děje z pozice českých měšťanských autorů cestopisů a průvodců a odráží tak hodnoty a normy této skupiny, které jsou univerzálně vztaheny na všechny návštěvníky hor.

Jiří Guth Jarkovský, známý především jako autor oblíbeného *Společenského katechismu*, píše o nevychovaných turistech:

*„Na cestách není nic tak protivného jako neslušný člověk. Mimo jiné jsou to lidé bezohlední, kteří chtějí vše pro sebe, mluví hlasitě nedbajíce, zdali to, co řeknou, uráží názory ostatních čili nic, v hotelu jako by jim všechno patřilo...stejně pósér, který spojuje ješitnost se směšností a chce oslnit svoje okolí falešnou originálností, tak jako člověk hašteřivý, který vše kritizuje, všecko chce zlepšovat a všude chce mít poslední slovo, nenáleží ku příjemným společníkům na cestách.“*¹⁷⁵

¹⁷² Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002, str. 261an.

¹⁷³ Tamtéž, str. 262.

¹⁷⁴ Termín „*Turistus Vulgaris*“ přejímám od Orvara Löfgrena, viz. výše.

¹⁷⁵ Jiří Guth Jarkovský, *Turistický katechismus*, Praha 2003, (původně vyšlo v roce 1917), zde str. 144.

Obdobně na přítomnost nevychovců poukazuje J.V. Blahoslav:

„Bohužel, někdy i tato čistá radost turistovy zkalena rušivým vlivem cizích živlů, které dovedou člověku znechutiti i nejušlechtlejší požitky cestovní“...nevychovanci se dopouštějí bezohledného až „brutálního“ jednání, „vandalství“ – jehož následkem jsou poničené chaty a jejich vybavení – „ památní knihy surovými a necudnými poznámkami poskvřňovány, karikatury do nich malovány“ a zničená, znečištěná příroda. Ještě hůře j však s takovými, „kteří svým roztahováním a furianstvím jsou postrachem nejen majitelů hotelů, ale i ostatních hostů“. Takový hosté jsou nevděční k hotelovému personálu, ruší noční klid svým opilým zpěvem a hlaholením.¹⁷⁶

m) Prostranství před Obří boudou (s fotografickým salónek), 1909.

S nevychovaným člověkem se turista mohl setkat již při cestě do Krkonoš, na železnici či v poštovním dostavníku.¹⁷⁷ Skutečným centrem nepravosti, kde se

¹⁷⁶ Josef Václav Blahoslav, *Turistův zákoníček. Právnícké rady i praktické pokyny turistům*, Praha 1912, str. 44-45.

¹⁷⁷ Viz. Dr. D. Panýrek, *O prostořekých přátelích na cestách*, Časopis turistů XXII/1910, str. 415.

setkání s nevychovaní takřka nelze vyhnout, je pak dle našich průvodců především prostranství kolem Obří boudy na úpatí Sněžky a samotný vrchol nejvyšší hory. Nevychovanec se pozná dle hlasitého hovoru, „jódlování“ a nezřízeného nadšení pro zdejší atrakce – prodejce nejrůznějších suvenýrů, flašinetáře ad. Příliš hlasitá mluva a bezohledné chování jsou pak často spojovány s německy hovořícími turisty.

Odpovědí na stále rostoucí počet ne vždy zcela vychovaných jedinců v turisticky atraktivních oblastech pak byla snaha nějakým způsobem normalizovat vztahy mezi turisty, zavést jakýsi kodex či etiketu, kterou by se mělo napříště řídit jednání všech vychovaných turistů. Vzniká tak již několikrát citovaný *Turistický zákoníček* Josefa Václava Bohuslava (1912) a později také *Turistický katechismus* (1917) nestora správného společenského chování a také vášnivého turisty a sportovce, Jiřího Gutha Jarkovského. Definitivně se tak potvrzuje Löfgrenův postřeh, že ač byla (a je) turistika doménou, ve které bylo vždy zdůrazňováno osvobození ze svazujících konvencí městského života¹⁷⁸ - hravá nevázanost a bezstarostnost, byla vždy také svázána množstvím psaných a především nepsaných zákonů a norem.

Jak píše Jarkovský o účinku cestování:

„Na cestě člověk bezděky vypadne ze zvyklostí a forem, ve kterých denní jeho život se pohybuje...někteří lidé samou radostí, že se dostali „za bránu“, nevědí bujností co tropit...Na cestě každý je sobě nejbližší, ovšem jen potud, pokud připouští slušnost a dobrý tón, neboť zdvořilost a jemný mrav hlavní věci, kterou béřeš sebou a nesmíš ji nechat doma, tak jako jednotlivé formality, omezující tvoji svobodu.“¹⁷⁹

Situace, do které je postaven turista po příjezdu „na dovolenou“, je konec konců záležitost stresující – ocitá se v cizím prostředí a ve společnosti lidí které nezná, neví tudíž, co má od nich očekávat a jak se k nim chovat. Srozumitelná pravidla, společná pro všechny, umožňují do určité míry překonat stres z této nejistoty a zvládat soužití s druhými ke spokojenosti obou stran.¹⁸⁰

¹⁷⁸ „It's a regular Jekyll and Hyde situation“, jak vtipně shrnuje jeden turista v: Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002, str.270.

¹⁷⁹ Jiří Guth Jarkovský, *Turistický katechismus*, Praha 2003, (původně vyšlo v roce 1917), zde str.139 a 141.

¹⁸⁰ Orvar Löfgren, *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley and Los Angeles 2002, str. 265.

Na tom, že do hor nepatří nevychovanci a sprostáci, by se asi shodly všechny dobové turistické průvodce a „zákoníčky“. Komplikovanější byla odpověď na otázku, zda do hor patří také ženy?

Löfgren poměrně přesvědčivě ukázal, že „kult úžasu“, respektive zážitky s ním spojené byly po dlouhou dobu vyhrazeny především mužům a že příchod žen na místa původně vyhrazená mužským turistům (Niagarské vodopády, Yosemite Valley) byl často považován za nepatřičný. (Pro ženy přitom byla možnost účastnit se turistiky možná ještě osvobodivější než pro muže, na poli turistiky šlo totiž lépe - byť dočasně - překračovat zažitá konvence a genderové stereotypy).¹⁸¹

Nějaký přímý útok proti přítomnosti žen v horách v českých průvodcích druhé poloviny devatenáctého století nenajdeme. Přítomnost žen je zde pojímána nanejvýš s lehkou ironií (např. Durychovy pražské paničky, zapřádající hovor u Mumlavského vodopádu) a s odkazy ke klasickým genderovým stereotypům – žena přirozeně potřebuje zvláštní vybavení „*k chránění útlejšího a choulostivějšího těla*“¹⁸², častěji se také – v důsledku slabší tělesné konstituce - nechává na vrchol Sněžky dopravit na nosítkách. Jinak je však přítomnost žen pojímána s naprostou samozřejmostí a objevuje se vlastně již v Myslimírově cestopisu z roku 1823.

Genderovou otázku počátků české moderní turistiky by samozřejmě dále mohlo osvětlit bádání, které by se soustředilo na úlohu, kterou ženy hrály v turistických spolcích. Z letmého (a především zprostředkovaného) pohledu na organizační strukturu a činnost turistických spolků se spolu s Miroslavou Melanovou lze domnívat, že ženy se přímo nepodílely na vedení spolků, a že jim byly svěřovány především okrajové aktivity spolků, jako charitativní činnost.¹⁸³

¹⁸¹ Tamtéž, str. 30.

¹⁸² Fr. VI. Kodym, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878, str.8.

¹⁸³ Miroslava Melanová – *Putování do Jizerských hor a Krkonoš v době zrodu organizované turistiky*, in: Lenka Bobková, Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Sborník příspěvků z konference konané 6.-8.9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995*, str.491.

n) Turisté u Labského dolu, kolorovaný diapozitiv, 1904.

IV.7. Turistická krajina Krkonoš druhé poloviny devatenáctého století

(a výhled do století následujícího)

Jak tedy vypadala krajina Krkonoš, tak jak ji navštěvovali turisté druhé poloviny devatenáctého století? Měli jsme možnost vidět jak bylo „děsivé divadlo“ přírody, spojené s romantickým prožíváním krajiny, postupně překryto pohledem, který chápe krajinu Krkonoš jako „vlast“ – tedy jako krajinu, která je „srostlá“ s národem, který ji odjakživa obývá, a která hraje důležitou roli v jeho dějinných osudech (je „korunou“, „hrází“, „hradbou“ i odcizenou vlastí, prostorem, kde probíhá odvěký zápas českého a německého živlu). Součástí této krajiny jako vlasti přitom není jen přírodní dědictví, ale rovněž „kulturní“ hodnoty a stará i nová díla zde zbudovaná– turistické chaty,

rozhledny, továrny, průmysl a historické památky. Turistickou krajinu Krkonoš konečně dotváří také domorodci, ať už reprezentovaní jako „exotičtí primitivové“, které je třeba civilizovat – pozvednout na vyšší životní úroveň, „ušlechtilí divoši“, ne nepodobní severoamerickým indiánům, nebo „ti praví Čechové“, které je třeba všestranně podporovat v jejich „češství“.

Shrneme-li zde takto podobu krajiny Krkonoš jako krajiny zážitků konce 19. století, musíme si dobře uvědomit, že ve skutečnosti existovala v mnoha různých podobách - odvislých od naturelu a osobních zkušeností jednoho každého turisty, který do Krkonoš zavítal. Minimálně je třeba rozlišit dva různé pohledy na smysl cestování a turistiky, které jsme si vymezily jako dva ideální typy v úvodu eseje – „osvíceného“ (moderního) Willyho Fogga a „romantického“ Robinsona Crusoe. Ve skutečnosti však na konci devatenáctého století narážíme ještě na třetí typ turistů – možná bližšího dnešnímu pojetí turistické praxe než u dvou zmiňovaných gentlemanů 19. století – totiž turisty „konzumního“ – cestujícího „pouze“ za zábavou a uvolněním z pout každodenního života. Tento třetí typ turistů je dvěma předchozími často označován za „vulgárního“ turistu – nevychovence, který je zhoubnou silou devastující turistickou krajinu, postupně vyčerpávající její atraktivitu a přitažlivost. Tento trend bude pokračovat i dále do dvacátého století, především po první světové válce, kdy do Krkonoš začne putovat daleko více Čechů než dříve. Autorům poválečných průvodců je takový vývoj sympatický, zároveň si však všímají, že Krkonoše postupně ztrácí svou divokost a krásu, kterou měli v začátcích turistiky v první polovině devatenáctého století. Jindřich Ambrož, jeden z nástupců Jana Buchara ve vedení jilemnického odboru KČT například v předmluvě svého průvodce z roku 1926 nostalgicky vzpomíná na dobu, kdy první turisté přenocovali v horských boudách na slámě po boku pašeráků a potulných muzikantů.¹⁸⁴ Národní boj za osvobození Krkonoš z područí cizinců byl vybojován, „zlatý věk“ turistiky je však nenávratně pryč.

¹⁸⁴ Jindřich Ambrož, *Výlety na Krkonoše 1926* (2. vydání).

Závěr

„I ted' ještě vzpomínám na boj s kohoutem v krkonošském údolí, a kdykoliv básně nesmrtelného Schillera do rukou беру, pravím i já s ním, arci že s jiným citeм:

I já byl v Arkádii!“¹⁸⁵

Z pohledu geografie, jsme se na předchozích stranách zabývali jednou jedinou, poměrně malou, a především dokonale zmapovanou oblastí. Prostřednictvím postupně skládané mozaiky turistických cestopisů, průvodců a dalších textů, pokrývajících období zhruba sta let, jsme však měli možnost „navštívit“ několik zcela rozličných turistických krajin. Náš pohled se nepokoušel zachytit krajinu jako neměnnou „objektivní realitu“, která může být postupně odkrývána a popisována nezaujatým vědcem. Soustředili jsme se naopak na cosi daleko prchavějšího a nejistějšího, totiž krajinu jako proměnlivý sociální a kulturní konstrukt s vlastní bohatou historií plnou zvrátů a paradoxů. Krajina nás zde zajímala jako krajina navštěvovaná lidmi – turisty, kteří do ní vnáší své představy, příběhy a obrazy, a kteří zde zažívají nejrůznější zážitky, jež zaznamenávají a předávají svým současníkům. Teprve jejich zážitky, zachycené v nejrůznějších médiích tvoří naší turistickou krajinu. Z médií, která přenášela (a přenáší) zážitky krajiny musíme v první řadě zmínit jazyk, který je vůbec úctyhodnou zásobárnou „každodenního vědění“ (*common sense*)¹⁸⁶ o světě a tom jak se v tomto světě pohybovat. Dále to mohla být média spojená s oblastí vědy a s oblastí umění. V tomto eseji jsme se omezili na dvě vzájemně provázaná média – cestopis a turistického průvodce, jako dva normativní texty, které mohly nejspíše sloužit jako „modely“¹⁸⁷ prožívání krajiny a vlastních zážitků prvních turistů. Jejich vzájemným srovnáním a interpretací s použitím dalších pramenů jsme se pokusili zrekonstruovat různé turistické krajiny Krkonoš tak jak se objevovaly, střídaly a vzájemně překrývaly po celé devatenácté století.

Krajinu Krkonoš první poloviny devatenáctého století jsme v první části popsali jako krajinu „romantickou“, nahlíženou optikou „vznešeného divadla“ či (mezinárodního) „kultu úžasu“. Jedná se o krajinu, která je vyhrazena „citlivým lidem“, umělcům a literátům, kteří dokáží zachytit mohutné dojmy, jež majestátní krkonošská příroda

¹⁸⁵ Květoslav (?), *Pověsti a zvyky na Krkonoších, Boj s kohoutem*, Květy 4/1835, str. 34an.

¹⁸⁶ Ve smyslu nejsamozřejmějšího vědění o světě a jeho fungování, tak jak jej podávají Berger a Luckmann, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, Brno 1999.

¹⁸⁷ Jako modely „pro“ prožívání krajiny a formulování vlastních zkušeností.

vyvolává, a kteří dokáží tyto dojmy esteticky hodnotně zachytit, například v cestopise, který si pak (v některém z obrozenských časopisů) mohou přečíst i ti, kdo sami nemají dost prostředků vypravit se do Krkonoš a vidět jejich krásu na vlastní oči.

Je třeba dodat, že tento „průkopnický věk“ turistiky, podaný v prvních cestopisech, se pro některé jedince pozdějších generací stane také určitým „zlatým věkem“ turistiky v Krkonoších, a to i přesto, že již leckdy nebudou plně rozumět jazyku a zážitku prvních turistů.

Období druhé poloviny devatenáctého století bychom mohli nazvat „obdobím spolkovým“, tedy obdobím, ve kterém se na utváření turistické krajiny Krkonoš podílely především turistické spolky, ať už přímo svou činností, kterou přetvářely krajinu budováním turistické infrastruktury, tak obrazně, v turistických průvodcích, které se vyvíjely od „otevřenější“ cestopisné formy k úzce funkčně strukturovanému průvodci, určenému pro nejširší publikum přelomu devatenáctého a dvacátého století. Starší „romantická krajina“ či její jednotlivé motivy přežívaly i v tradici spolkové turistiky, spojovaly se však s novými tématy a novými významy, především z vlastenecky-obrozenského diskurzu. Jak jsme měli možnost sledovat, Krkonoše se staly významnou součástí obrozenské vlasti (byť ne natolik významnou jako byla metropole Praha) a zároveň bojištěm, na němž se odehrává odvěké zápolení českého a německého živlu.

Dále jsme ukázali, že turistickou krajinu druhé poloviny devatenáctého století již neutváří jen přírodní „atrakce“, ale také lidská díla v krajině vybudovaná (chaty, silnice, průmysl), domorodí obyvatelé hor a také – druzí turisté.

V setkání s takzvaným „vulgárním turistou“ se pak objevuje, byť jen v náznaku (zprostředkovaně, v písemnostech jejích odpůrců), třetí turistická krajina, která bude dále narůstat ve století dvacátém, krajina „turisty konzumního“, který v horách hledá „pouze“ odpočinek a vytržení z šedi každodenního života. Jak lakonicky shrnuje průvodce z roku 1948:

„Krkonoše se postupně stávají místem, kde nejširší vrstvy pracujícího lidu tráví svou zaslouženou dovolenou, aby si tam odpočinuly a načerpaly nových sil ke své práci“¹⁸⁸

¹⁸⁸ Jaroslav Dostál, *Krkonoše*, Praha 1948, str. 5.

Na závěr bych chtěl připomenout, že turistické krajiny Krkonoš, tak jak jsem je podal v předchozím výkladu, jsou pochopitelně badatelské konstrukce a neosobují si více než být jen jakýmsi ideálními typy – podobně jako jsou ideálně typické postavy Willyho Fogga a Robinsona Crusoe. Je dost dobře možné, že jiný badatel by materiál uspořádal jinak, či by se mu podařilo dosáhnout trefnějších interpretací. Některých témat, která by si zasloužila více prostoru (vztah turistů a domorodců, nacionální tematika v turistice, genderová otázka turistiky) jsme se pochopitelně dotknuli jen letmo. Další bádání by pochopitelně mohlo opustit prameny normativní povahy – cestopisy, průvodce a zákoníčky a obrátit se naopak k tomu, jak byly motivy a obrazy předkládané v průvodcích recipovány jednotlivými turisty – v jejich osobních zápiscích a cestopisech, nebo například v pamětních knihách horských chat a restaurací. Zajímavé srovnání by pak samozřejmě poskytla analýza turistických průvodců a dalších materiálů z produkce německo jazyčných turistů a turistických spolků v Krkonoších. Srovnání by bylo zvláště vhodné u písemností z počátku devatenáctého století, kdy německá turistika v regionu Krkonoš dominovala, a kdy lze předpokládat její silný vliv na utváření turistiky české, a také v období třetí čtvrtiny devatenáctého století, tedy v období nejurputnějších „bojů“ českých a německých spolků.

Moderní turistika nabízí pro historiky i badatele z oblasti společenských věd bohatství materiálu a atraktivních témat, která jistě stojí za jejich budoucí pozornost.

Seznam vyobrazení

- a) **Vize Sněžky na konci 20. století**, pohlednice ze začátku 20. stol. (Archiv KRNAP).
- b) **Jan Buchar (první zprava) se skupinkou turistů** poblíž Výrovky, in: LUŠTINEC Jan, KARPAŠ Roman, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 85.
- c) **Sněžka viděná z údolí Úpy**, grafika z Hanušova cestopisu, 1847.
- d) **Pohled na Studničnou horu a Sněžku** z Liščí hory, Kodýmův průvodce, 1885.
- e) **Interiér kaple sv. Vavřince na Sněžce**, přeměněné na turistickou boudu. Kolorovaná litografie E. Sachse, 1. polovina 19. století. (Krkonošské muzeum Vrchlabí).
- f) **Východ slunce v Krkonoších**, C.D. Friedrich, 1810-1811.
- g) **Vyobrazení Labského vodopádu** z průvodce Jana Dobeše, 1884.
- h) **Stavidlo na vodopádu Pančavy**, diapozitiv používaná při Bucharových přednáškách, 1904, in: LUŠTINEC Jan, KARPAŠ Roman, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 85.
- i) **Aranžovaná stereofotografie s domorodci** ze Špindlerova Mlýna, František Krátký, 1895, in: SCHEUFLER Pavel, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.
- j) **Snímek s názvem „Na Sněžku“**, Josef Fiedler, kolem 1898, in: SCHEUFLER Pavel, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.
- k) **Sněžka kolem roku 1890**, František Krátký, in: SCHEUFLER Pavel, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.
- l) **Indián vracející se z Washingtonu**, ilustrace A. Gareise k článku *Účinek civilisace*, Světozor, 32/1870, str. 112.
- m) **Prostranství před Obří boudou** (s fotografickým salómem), 1909, in: SCHEUFLER Pavel, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.
- n) **Turisté u Labského dolu**, kolorovaný diapozitiv, 1904, in: LUŠTINEC Jan, KARPAŠ Roman, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002, str. 25.

Bibliografie:

Prameny:

- AMBROŽ Jindřich, *Výlety na Krkonoše* (2. pozmeněné vydání), Praha 1926.
- BLAHOSLAV Josef Václav, *Turistův zákoníček. Právnícké rady i praktické pokyny turistům*, Praha 1912.
- BUCHAR Jan, *Bucharovy výlety do Krkonoš (s podrobnou mapou Krkonoš v barvách a nejnovějším rozhledem se Sněžky)*, Jilemnice 1911.
- BUCHAR Jan, *Sjezd KČT v Jilemnici*, Časopis turistů, VIII./1896, č.13.
- DOBEŠ Jan, *Vycházka na Krkonoše*, Nové Město nad Metují 1884.
- DOSTÁL Jaroslav, *Krkonoše*, Praha 1948.
- DURYCH Václav, *Krkonoše – cestopisné kresby Václava Durycha*, Praha 1897. (vyšlo již dříve, 1868, 1896, znovu vydáno 1904)
- FRIČ Josef, *Cesta přes Friedland na Krkonoše*, Poutník, I/1846, od str. 120.
- HANUŠ Karel, *Cesta na Sněžku*, Poutník, II/1847.
- IRVING Washington, *O povaze indiánů*, Časopis společnosti Vlasteneckého muzea v Čechách, II./1828, č.3, str. 53-56.
- JARKOVSKÝ Jiří Guth, *Turistický katechismus*, Praha 2003 (původně vyšlo v roce 1917).
- KAFKA Josef, *Krkonoše a Jizerské hory* (Kafkův ilustrovaný průvodce, 2. vydání), Praha 1921.
- KODYM František Vlastimil, *Průvodce po Krkonoších* (cestopisné bibliotéky sv. VII), Praha 1878.
- KODYM František Vlastimil, *Na výletech* (cestopisné obrázky jež dospělejší mládeži nakreslil Fr.V. Kodym), Praha. 1885.
- LUDVÍK, Josef Myslimír, *Myslimír, po horách krkonošských putující*, Čechoslav, 27-29/1824.
- PANÝREK D., *O prostořekých přátelích na cestách*, Časopis turistů XXII/1910, str. 415.
- ŘEZNÍČEK Václav, *Myslimírova cesta po horách krkonošských*, Časopis turistů XII/1900, č.4.

bez autora

Bursíkův cestovní a výletní rádce. Krkonoše (pro turisty a cyklisty), Praha 1903.

Účinek civilisace, Světozor, 32/1870, str. 112.

Květoslav (?), *Pověsti a zvyky na Krkonoších, Boj s kohoutem*, Květy 4/1835.

Sekundární literatura:

BARTOŠ Martin, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*. In: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000. Trutnov 2001, str. 109-181.

BERGER Peter L., LUCKMANN Thomas, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, Brno, 1999.

BOBKOVÁ Lenka, NEUDERTOVIČ Michaela (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, (sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem), Ústí nad Labem 1995.

BURKE Peter, *The invention of leisure in early modern Europe*, Past&Present 1995.

BURKE Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

DAŇEK Radoslav, *Dějiny beskydských turistických spolků 1884-1938*, diplomová práce FF Ostravské univerzity, Ostrava 1998.

FAKTOROVÁ Veronika, *Mezi poznáním a imaginací. Cestopis v obrozené literatuře*, diplomová práce na FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008.

FLOUSEK Jiří, HARTMANOVÁ Olga, ŠTURSA Jan, POTOCKI Jacek (ed.), *Krkonoše. příroda.historie.život*, Praha 2007.

GEERTZ Clifford, *Interpretace kultur*, Praha 2000.

GMELCH, Sasha Baron (ed.), *Tourists and Tourism*, Waveland 2004.

HORALÍKOVÁ Klára, *Rozmach masové turistiky. Klub československých turistů v letech 1918-1938*, diplomová práce FF UK v Praze, Praha 2004.

HROCH Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha 2003.

HROCH Miroslav (ed.), *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

KAŠPAR Ladislav, *Vznik a vývoj turistiky v českých zemích do roku 1914*, diplomová práce FTVS UK v Praze, Praha 2006.

LAISKE Miroslav, *Časopisectví v Čechách 1650-1847*, Praha 1959.

LÖFGREN Orvar, *On Holiday. A History of Vacationing*, Berkeley-Los Angeles 2002.

- LUŠTINEC Jan, KARPAŠ Roman, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Jilemnice 2002.
- LUŠTINEC Jan, *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*, Vrchlabí 2006.
- MAC CANNELL Dean, *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, Berkeley-Los Angeles – London 1999.
- MACURA Vladimír, *Znamení zrodu*, Praha 1995.
- MAUR Eduard, *Paměť hor*, Praha 2006.
- PELC Martin, *Kulturní a sociální dějiny německých turistických spolků do roku 1938*, Opava 2008.
- PELC Martin, *Misionáři bez člunu. Setkání kultur v rané fázi moderní turistiky* (Ďas, 2006).
- POLÁK Milota Zdirad, *Vznešenost přírody*, Blansko 2002.
- Pražské slavnosti a velké výstavy* : sborník příspěvků z konferencí Archivu hlavního města Prahy 1989 a 1991, Praha 1995.
- PRŮCHOVÁ Miroslava, *Činnost hraběte Jana Nepomuka Harracha ve východních Čechách*, diplomová práce na FHS Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2008.
- SCHEUFLER Pavel, *Krkonoše na nejstarších fotografiích*, Praha 2002.
- SZTOMPKA Piotr, *Vizuální sociologie. Fotografie jako výzkumná metoda*. Praha 2007.
- THWAITES, Davis Mules: *Introducing cultural and media studies. A semiotic approach*. Houndmills – New York 2002.
- TURNER Victor W. (ed.), *The Anthropology of Experience*, Urbana and Chicago 1986.
- VAN LEEUWEN Theo, JEWITT Carey (ed.) *Handbook of Visual Analysis*, , London 2007.
- URRY John (ed.) *Touring cultures*, , London-New York 1997.

